

“אני חי ממכתב למכתב”: מכתבים מקלוסובה לגבעת השלושה כמקור ידע להיסטוריה חברתית – חקר מקרה

צפורה שחור־רובין

מבוא

בקיץ 1924 נוסד 'קיבוץ חוצבי אבנים על שם טרומפלדור' בעיירה קלוסובה (Klesów) שבפלך ווהלין, בגבולה המזרחי של פולין (כיום באוקראינה). את הקיבוץ הקימה קבוצה של שמונה צעירים חברי תנועת החלוץ, יוצאי שלוש ערים קטנות בפולין, שבחרו בקלוסובה כי פעלו בה מחצבה ומנסרה בבעלותו של יהודי מקומי. השמונה – שכבר עבדו במנסרות, במסגרות ובנגריות של בעלי מלאכה יהודים – ביקשו לעבוד במחצבה כדי "להכשיר עצמם לעבודה קשה במיוחד. [...] הם האמינו שעליהם להתחשל ולהכשיר את עצמם לעבודות נחוצות כחציבה וסלילת כבישים", הכנה לקראת עלייתם והשתלבותם במפעל בניינה של ארץ ישראל¹. זה היה חידוש, שכן עד אז דבק החלוץ בעיקרון שלפיו "עבודת האדמה הינה הבסיס להגשמת הציונות"², והנה בקלוסובה פנתה התנועה "לענף שרגל יהודית לא דרכה בו קודם לכן – לחציבת אבנים"³. כך "הונח היסוד לקיבוץ ההכשרה, ששמו יצא עד מהרה ברבים, ברחבי התנועה החלוצית בפולין"⁴.

ההכשרה החלוצית בקלוסובה התגבשה באמצע שנות העשרים של המאה ה-20, בעת שהשתרר בארץ ישראל משבר כלכלי ונעצרה העלייה. החיים בהכשרה היו כרוכים במאמצים רבים ובתנאי קיום קשים, "אך חיפתה עליהם רוח הקנאות לאורח החיים המשותף, מסירות הנפש והתלהבות נעורים"⁵. בראשיתה נועדה ההכשרה לשמש הכשרה עונתית של שישה חודשים. אכן, בראשית 1925 עלה ארצה המחזור הראשון לאחר שסיים

1. בקי-קולודני, 2002, עמ' 4.

2. אופנהיים, תשל"ז, עמ' 257.

3. שם, עמ' 258.

4. ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 8-9.

5. שפירא, 1981, עמ' 437.

את ששת חודשי ההכשרה, ולאחריו עלה המחזור השני. באוקטובר 1926, בעקבות משבר העלייה הרביעית והאיסור שהטילה ממשלת המנדט על העלייה בשל קשיי הקליטה בארץ, נאלצה ההכשרה לשנות את אופייה מהכשרה עונתית להכשרה קבועה. החברים התחייבו שלא לעזוב את קיבוצם עד שיקבלו את אשרות העלייה גם אם תיארך הציפייה שנים.⁶ כך הפכה ההכשרה בקלוסובה לקבועה, וחלוציה המתינו תוך כדי חיי עבודה עד שניתנה להם האפשרות לעלות לארץ.⁷

בשנת 1931 הוקם 'גוש קלוסובה', שכלל פלוגות עירוניות – קיבוצי הכשרה – בערים ובעיירות בוואלין, בפולסיה ובגליציה המזרחית, שהיו מסונפות לקלוסובה והכשירו כאלפיים חלוצים לעלייה לארץ. אך קלוסובה הייתה 'מִקְהָ' של קיבוצי ההכשרה בפולין, הייתה לאגדה ונחשבה סמל ודוגמה לכל ההכשרות החלוציות במזרח אירופה,⁸ ושם "גובשה דמות המופת של החלוץ בהכשרה. 'הקלוסוביאק' נשא שמו בגאון והיה לשם-דבר ברחבי התנועה".⁹ מדי שנה נהרו לקלוסובה עשרות רבות של צעירים מכל שכבות האוכלוסייה היהודית, וחבריה האמינו כי ההכשרה תקדם את סיכוייהם לקבל אשרות עלייה.¹⁰ ואכן, רובם זכו לעדיפות בתור לקבלת סרטיפיקטים, ומקצתם הצטרפו לקיבוצי הקיבוץ המאוחד.

בשנת 1933 הגיע לקלוסובה יעקב כץ, ובדצמבר באותה שנה הצטרפה גם אסתר גוֹבֶר. עד מהרה ניצת ביניהם סיפור אהבה. בשנת 1936 קיבלה אסתר אשרת עלייה, עלתה ארצה והתיישבה בקיבוץ גבעת השלושה. יעקב נותר בקלוסובה וחיכה לאשרת העלייה המיוחלת, וכעבור שנה וחצי, בינואר 1938, הצליח לעלות בעלייה בלתי לגלית. בפרק הזמן שבו היו מנותקים זה מזה, ניהלו השניים תכתובת ענפה, שהיא מעין יומן של סיפור אהבתם. ואולם המכתבים הם יותר מסיפורם של זוג קלוסובאים אלמונים על מניעיהם, תסכוליהם וקשייהם שמקורם בניתוק שנכפה עליהם, אלא הם מגוללים הן את תולדות מפעל ההכשרה של החלוץ בקלוסובה הן את קורותיו של קיבוץ גבעת השלושה בראשיתו, ובכך יש חידוש ותרומה נוספים; סיפור אותנטי בזעיר אנפין החושף פיסת חיים של זוג חלוצים אלמוני ומשליך על הסיפור הקולקטיבי, על התקופה ועל אירועיה מנקודת המבט האישית של בני הזוג.

6. אופנהיים, תשמ"ב, עמ' 178.

7. אוטיקר, 1972, עמ' 85-86; יונה, 2012.

8. שפירא, 1981, עמ' 437.

9. ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 10.

10. אופנהיים, תשמ"ב, עמ' 178; צמרת, 2009, עמ' 26.

חברי תנועת החלוץ הצעיר בקלוסובה, 15 ביולי 1935 (בעיגול, אסתר גובר). באדיבות ארכיון בית לוחמי הגטאות, מדור תצלומי תנועת הנוער, תצלום מס' 144. שם הצלם ובעל הזכויות אינם ידועים

מכתבים אישיים כמקור מידע במחקר ההיסטורי

מכתבים הם חלק מקטגוריה של מסמכים אישיים (יומנים וספרי זיכרונות), המאירים פיסות חיים שאינן באות לידי ביטוי במסמכים רשמיים. הם מיועדים לנמען מסוים ומכוונים לקריאה ולתשובה מיידיות. באמצעות מכתבים אפשר לשחזר אירועים וחוויות בחיי הכותבים, כגון השכלה, תעסוקה וגם עניינים יום-יומיים, כמו לבוש, מזון, התלבטויות ודאגות אישיות ומשפחתיות, שהם בעצם המהות של חיי היום-יום.¹¹ היסטוריון החינוך יובל דרור מציין שעל פי אסכולת האנאל,¹² "ההיסטוריה נעשתה על ידי כל האנשים והנשים,

11. ברנשטיין ופפרמן, 2020, עמ' 151-152.

12. היסטוריה 'מלמטה' (History from below) היא ענף של ההיסטוריה החברתית ששואף להתמקד בחוויותיהם של אנשים מן השורה. גישה זו התפתחה בעקבות אסכולת ה'אנאל' (Annales), שפעלה בצרפת משנות השלושים ועד לשנות השבעים של המאה ה-20, והחליפה את הנרטיב ההיסטורי מנקודת המבט של האנשים הדגולים אל היסטוריה חברתית-תרבותית של יחידים מן השכבות החברתיות הנמוכות, מתמקדת בחיי היום-יום שלהם ומשליכה על החיים בתקופתם באמצעות עבודתם, חפציהם, יומניהם

בחיי היום-יום של מוסדות חברתיים שונים, שאינם רק ממשלות וצבאות, ועל כן צריך לחפש את המקורות לכתיבתה ביומנים ובמכתבים אישיים, בפנקסי חשבונות, בתכתובות משפחתיות למיניהן ובשאר מקורות איזוטריים.¹³ המכתבים האישיים שימשו כבר משחר ההיסטוריה אמצעי תקשורת בין בני אדם. בתרבות הרומית לדוגמה ראו במכתב "מייצג של החבר ששלח אותו, הנעדר מפאת מרחק, ועל כן נקרא שיחה בין נעדרים", והדגשת היסוד החברי מצטרפת לתפיסת המכתב כשיחה ומאפשרת למכתב להיכתב בשפת היום-יום.¹⁴ אניטה שפירא מציינת שמכתבים אישיים הם דרך להבעת רגשות בכתב; הם יכולים לשפוך אור על אישיותו של הכותב ולשמש מקור חשוב להבנת תפיסת עולמו, רעיונותיו, דעותיו והשגותיו בנוגע למאורעות היסטוריים שחלו בתקופתו.¹⁵

מחקרי מתבסס על קורפוס של שישים מכתבים אישיים ששלחו אסתר גובר ויעקב כץ; היא – מגבעת השלושה והוא – מקלוסובה. המכתבים מתוארכים. הם כתובים ביידיש בדחיסות רבה ובפירוט רב, ולעיתים שזורות בהם מילים בפולנית, בלטינית, ברוסית ובעברית. תרגם אותם מתרגם אחד.¹⁶ המכתבים, הרואים כאן אור לראשונה, חושפים את עולמם הפנימי של בני הזוג ופורסים מסכת עשירה של חוויות אישיות שחוו בפרק הזמן שבו היו מנותקים זה מזה. המכתבים נכתבו בזמן אמת, סמוך להתרחשותם, ותורמים להיכרות עם חיי היום-יום של הכותבים, וכן לחשיפת חיי הקהילה הקיבוצית שהתגבשה בקלוסובה ובגבעת השלושה.

יתרה מזאת, שמונה עשר חודשי ההתכתבות חופפים לתקופה גורלית בתולדות עם ישראל, הכוללת אירועים היסטוריים-לאומיים שבני הזוג היו עדים להם מקרוב. בשל קשיי הדואר מפולין לארץ ישראל, כפי שעולה ממכתבו של יעקב: "הדואר יוצא מפולין לארץ רק אחת לשבוע",¹⁷ ובשל קשיי תקצוב בגבעת השלושה: "כלל לא ידעתי שכל כך רע בגבעה, שאין כסף לבול",¹⁸ לא תמיד הגיעו המכתבים במועדם, ולעיתים הגיעו אף שבועות אחדים לאחר שליחתם, ולעיתים – שניים-שלושה יחד.

10. זנד, 2003, עמ' 12. ההיסטוריון הגרמני אֶלֶף לִיטְדֶקֶה (Luettke) מכנה את ההיסטוריה 'מלמטה', "היסטוריה של חיי היום-יום", "היסטוריה של האנשים הפשוטים". ליטדקה, 1995, עמ' 3-30.

11. דרור, 2009, עמ' 90.

12. פרי, תשע"ז, עמ' 286-287.

13. שפירא, 2011, עמ' 221.

14. תודותיי לאבישי ליוביץ, מתנדב בארכיון לתולדות פתח תקווה ע"ש עודד ירקוני, שתרגם מידיש את המכתבים; לנוני ירון, האחראית לאוספים אישיים בארכיון; לשרי רומברג, בתם של אסתר ויעקב, שאפשרה חשיפת המכתבים של הוריה לצורך המחקר.

15. מיעקב כץ לאסתר גובר, 28.11.1936.

16. מאסתר גובר ליעקב כץ, 11.6.1937.

זאת ועוד, בני הזוג חיו שנים מספר בקלוסובה בחברה של חלוצים שמטרתם הייתה להכשיר עצמם לעלייה לארץ ישראל. באמצעות סיפור חייהם המרתק, השזור בקשר אמיץ עם תולדות החלוץ ומשמש אספקלריה לחיי היום-יום בשני הקיבוצים, אפשר לבחון כיצד פירשו לעצמם בני הדור את ההתרחשויות, האירועים והתהליכים ההיסטוריים מזווית אישית מובהקת. נוסף על כך המכתבים מאפשרים לחשוף את ההיבטים המאפיינים חיים רגילים באשר הם – רגשותיהם של אנשים, תגובות אישיות, דימויים העצמי, קשרי ידידות, רקע ומגדר והתמודדות עם הצלחות וכישלונות ומאבקים יום-יומיים – ”שהם תמצית תולדות חיי היום-יום“.¹⁹

על סמך התייעוד האישי אני מבקשת להרכיב תמונה מלאה יותר של חיי היום-יום בקלוסובה ובגבעת השלושה, שתציג את ההווה החברתית-תרבותית שנוצרה בקיבוצים אלה, שהיא חלק מעיצוב ההיסטוריה של היישוב, של תולדות התנועה הקיבוצית ושל ארץ ישראל. המחקר ההיסטורי האקדמי הסוקר את תולדות התנועה הקיבוצית על התפתחותיה ותנועותיה ענף ומגוון ומתמקד רובו ככולו בסוגיות פוליטיות, היסטוריות, כלכליות, חברתיות ומגדריות, אך נמצא חסר בכל הנוגע לתיאור ההתנהלות החברתית היום-יומית בקיבוץ. קורות קיבוץ קלוסובה נדונו בספרות המחקר בקומץ מחקרים שחשפו את ההיסטוריה של הקמתו ואת התנהלותו, אך לא את עולמם הפנימי של החלוצים שייסדו אותו וחיו בו בשנות קיומו.

הנרי ניר שרטט בספרו החשוב את ההיסטוריה של התנועה הקיבוצית מתחילתה בשנת 1910 ועד לראשית שנות האלפיים.²⁰ לדברי ההיסטוריון יובל דרור, ספר זה הוא ”ההיסטוריה המקיפה ביותר של התנועה הקיבוצית שנכתבה ונותחה עד כה“;²¹ אך למרות זאת הספר לוקה בחסר בתחומי החברה והחינוך.²² אשר לדיונו, מצאתי שההתייחסות בספר לחיי היום-יום הקיבוציים מועטה ובטלה בשישים.

ההיסטוריונית רונה יונה ייחדה את עבודת הדוקטור שלה לתנועת החלוץ בפולין בתקופת העלייה הרביעית והעלייה החמישית (1923-1935),²³ וביקשה לעסוק ”בשאלת היחסים בין המנהיגים וחברי השורה, שהייתה מרכזית בתולדות היישוב ומראה את מאפייניו כתנועה עממית“.²⁴ בפרק העוסק בהיווצרות קיבוצי ההכשרה בפולין התמקדה יונה בקיבוץ קלוסובה, שבו התעצב דגם חדש להכשרה החלוצית בחוץ לארץ ונעשה לדגם

19. קפלן, 2008, עמ' 18; ג' מירון, ”מבוא“, הירשברג והירשברג, 2013, עמ' 9.

20. ניר, תשס”ח. הספר של ניר, *The Kibbutz Movement – A History*, יצא לאור באנגלית בשני כרכים, ב-1992 וב-1997.

21. דרור, 2000.

22. שם, עמ' 109.

23. יונה, 2013, עמ' 72. העבודה התפרסמה כספר, ראו יונה, 2021.

24. יונה, 2013, עמ' 6.

המרכזי של ההכשרה בשנות השלושים. לשיטתה, "ההתמקדות בקיבוץ אחד מאפשרת מבט מקרוב על הפרקטיקות החברתיות הפנימיות שטיפת, על הגורמים שעיצבו אותו, על החוויה של הפרט ועל חיי היום-יום בו".²⁵

בחוקרים שהחלו בשנות האלפיים לעסוק בהיסטוריה החברתית והתרבותית של הקיבוץ²⁶ אציין את ספרה של תמי קמינסקי, המספק תיאור פרטני של החיים היום-יומיים בקיבוץ מנקודת המבט של נשות הקיבוץ,²⁷ ואת ספרו של אלון פאוקר, שמוסיף תובנות חדשות וחשובות לחקר הקיבוץ ומדינת ישראל.²⁸ תרומותיו הרבות של ספר זה טמונות בראש ובראשונה בהיותו כתוב 'מלמטה'.²⁹ פאוקר מציין בהקדמה כי ספרו שונה ממחקרים אחרים על הקיבוץ בעשור הראשון למדינת ישראל: הם מיעטו להתייחס למצוקותיהם ולשאיפותיהם של החברים, ואילו הוא "מבקש להשלים את החסר מתוך עמידה על הדימוי העצמי של החברים [...] היינו נקודת המבט שלהם כלפי המציאות [...] בכך אפשר יהיה להאיר באור חדש את קורות הקיבוץ באותן שנים, תוך התבססות על גישת 'ההיסטוריה מלמטה'. [...] שונה מתיאור מציאות הנסמך על 'ההיסטוריה מלמעלה' – המנהיגים וקובעי המדיניות".³⁰ פאוקר התמקד בעשור הראשון שלאחר הקמת המדינה, ואילו מחקרי מתמקד בתקופת המנדט וייחוד כולו לתיאור חיי היום-יום בקיבוץ בשנות השלושים.

מטרתי היא אפוא להאיר בזווית מבט 'מלמטה' קטע מהסיפור הציוני-חלוצי ולהוסיף נקודת מבט בלתי שגרתית חדשה ואחרת ומידע חסר להיסטוריוגרפיה הציונית של התקופה; להאיר את קורות הקיבוץ מנקודת מבט ייחודית של האנשים ה'פשוטים' שחיו שנים מספר בקלוסובה ובגבעת השלושה, ובכך להוסיף ממד ייחודי ושונה מהתיאור ההיסטורי שידוע עד כה, שהוא בבחינת היסטוריה 'מלמעלה'.

אסתר גובר ויעקב כץ: היבט ביוגרפי

אסתר גֹּבֶר (1968-1911), ילידת פנייבנו (Pniewno), עיירה קטנה במחוז ווהלין שבמערב פולין, גדלה במשפחה ציונית. אביה עסק במסחר זעיר, והיו לה אח ואחות, משה והניה. בבגרותה הצטרפה אסתר לאחד משני הסניפים של תנועת הנוער החלוץ הצעיר שפעלו בעיירה. בדצמבר 1933, בהיותה בת 22, הגיעה אסתר לקלוסובה במסלול ההכשרה

25. שם, עמ' 73; יונה, 2021, עמ' 68.

26. כגון פוגל-ביז'אוי, 2009; דרור, 2017.

27. קמינסקי, 2019.

28. פאוקר, 2019.

29. דרור, תשפ"א.

30. פאוקר, 2019, עמ' 25-26.

והתוכניות לעלות לארץ ישראל. לימים כתבה: "החודש לפני שלוש שנים הגעתי לקלוסובה. [...] כבר שלוש שנים מאז עזבתי את ביתי והייתי לאדם עצמאי".³¹ אסתר עזבה את בית הוריה והצטרפה לקיבוץ חרף התנגדותו של אביה. היא הייתה "חדורה בדבר אחד ובשאיפה אחת: עלייה לכול, בכל מחיר".³² בבואה לקלוסובה כבר נמצאו במקום כמאתיים חלוצים, ובהם גם יעקב כץ. הם קשרו גורלם זה בזה, ולימים כתבה אסתר באחד ממכתביה ליעקב: "היפה ביותר שפגשתי בזמנים ההם, היית אתה, יעקב!"³³

החותמות שהוטבעו בדרכון של אסתר גובר עם הגיעה לנמל חיפה, 24 באוגוסט 1936.

ארכיון פתח תקווה

יעקב כץ (1908-1990) נולד בלנצ'יצה (Leczyca), עיר במחוז לודז', במשפחה לא ציונית. אביו היה רופא, וליעקב היה אח, שמעון. האב שירת בצבא הפולני, נקרע ממשפחתו לאורך שבע שנים, זרוק בכל חזיתות המלחמה.³⁴ בשנת 1925 החל יעקב ללמוד בגימנסיה העברית לבנים 'תרבות וטכניקה' בלודז', וכן למד לנגן בכינור. ביוני 1929 סיים את לימודיו,

31. מאסתר גובר ליעקב כץ, 7.12.1936.

32. מאסתר גובר ליעקב כץ, 14.10.1936.

33. מאסתר גובר ליעקב כץ, 7.12.1936.

34. מיעקב כץ לאסתר גובר, 11.6.1937.

ולאחר שעמד בבחינות הגמר הכירה בו ועדת הבחינות הארצית "כבוגר לימודים גבוהים" והעניקה לו "תעודת בגרות הומניסטית".³⁵

עם התגברות האנטישמיות נאלצה המשפחה לעזוב את לודז' וקבעה מושבה בפשניץ (פרושניץ ביידיש), ושם פתח האב מרפאה. יעקב גויס לצבא הפולני, ובמהלך השירות אף הגיע לדרגת קצונה. כאשר השתחרר ביקש ללמוד רפואה, אך מכיוון שבפולין לא אפשרו ליהודים לקבל היתר ללמוד באוניברסיטאות בשל מדיניות נומרוס קלאוזוס, שלחו אותו הוריו לאוניברסיטה בפראג. במהלך שתי שנות לימודיו (1930-1932) התחבר יעקב לסטודנטים יהודים ציונים, הושפע מהם ונתפס לרעיון הציוני ולארץ ישראל. הוא קטע את לימודיו, חזר לבית הוריו והודיע על החלטתו לעזוב לאלתר את לימודי הרפואה, להצטרף לתנועת החלוץ ולהכשיר עצמו במסגרתה לעלייה לארץ ישראל. התנגדותם הנחרצת של ההורים לביטול לימודי הרפואה ולהצטרפותו לשורות החלוצים בקלוסובה לא ריפתה את ידיו; הוא היה נחוש "לעזוב הכול", ובשנת 1933, בהיותו בן 25, הצטרף לחלוצי קלוסובה. בשנת 1936, לאחר "המתנה מתמדת ומתוחה לעלייה", קיבלה אסתר את הסרטיפיקט הנכסף ועלתה לארץ ישראל. ב-24 באוגוסט 1936 עם שחר עגנה האונייה ירושלים בנמל חיפה. בגלויה ששלחה אסתר אל יעקב היא הודיעה על הגעתה, והיא מותשת ובודדה: "שני הימים האחרונים על האונייה שאבו ממני את שארית כוחותיי. [...] אני חשה בדידות". היא שוכנה בבית העולים בחיפה ושמחה לפגוש שם את בני מרשק, שהכירה מימי פעילותו בקלוסובה בהיותו המנהיג הבולט שם. לימים היה מרשק ממנהיגי הקיבוץ המאוחד ומראשי הפלמ"ח. הוא קיבל את פניה של אסתר, "בירך אותנו בלבביות. [...] הזמין אותי לגבעה. [...] ומאחר שהייתי קלוסובאית, נו, אז הוא בא לקראתי והזמין אותי הנה".³⁶ עם הגיעה לגבעת השלושה כבר נמנו בקיבוץ יותר מארבע מאות חברים ותשעים ילדים. מצב רוחה של אסתר השתפר פלאים כאשר נוכחה ש"כמעט כל הגבעה מורכבת מאנשי קלוסובה, וכאשר כבר ביום הראשון פוגשים אנשים מזכרים זה טוב".³⁷ היא התקבלה בחום ובהתלהבות, ו"כולם באו לראות את העולה מקלוסובה. הם בירכוני בידידות רבה ושימחו אותי כשאמרתי כמה שמחו לראות אותי. הייתי תחת הרושם שאני בקלוסובה".³⁸ קבלת הפנים החמה הפיחה בה תקווה ושמחה, אך לא לאורך זמן.

יעקב נותר בקלוסובה, ולא הצליח לקבל אשרת עלייה אף על פי שהיה חבר במזכירות ההכשרה. בתקופה זו ניהלו השניים תכתובת ענפה וציפו לאיחודם בארץ. עם עלותם ארצה הביא כל אחד מהם באמתחתו את המכתבים, והם נגנזו במגירה בביתם והתגלו רק לאחר

35. ארכיון פתח תקווה, תיק 1-003.242/28.

36. מאסתר גובר ליעקב כץ, 26.8.1936.

37. שם.

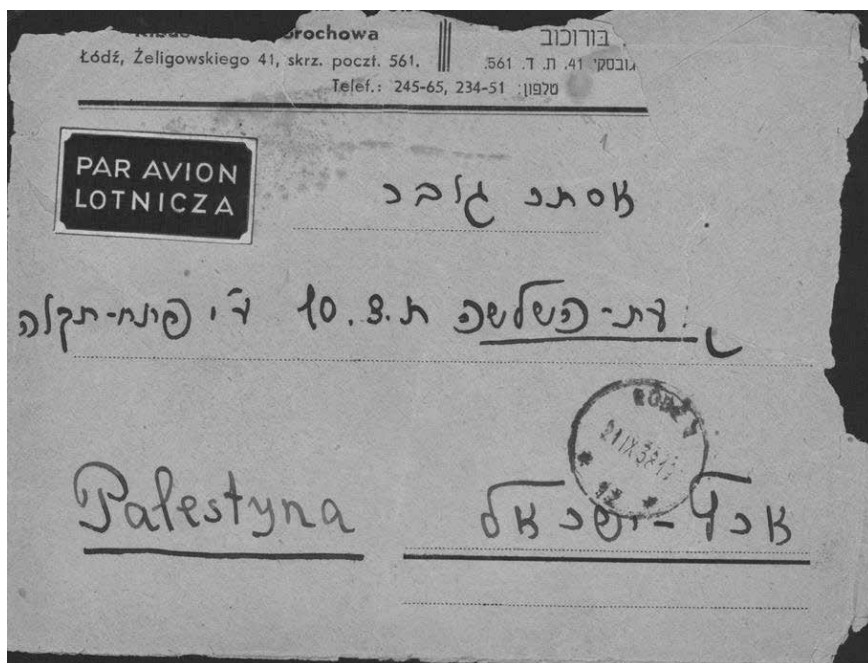
38. שם.

מותם. ברבות השנים נמסרו לארכיון גבעת השלושה, השמור בארכיון פתח תקווה. בתם סיפקה גם תעודות, מסמכים, תמונות ומידע משלים רב ערך על תולדות המשפחה.³⁹

אסתר ויעקב בקלוסובה, 1936, התצלומים באדיבות המשפחה

39. ריאיון עם הבת, שרי (נמרי) רומברג, 27.12.2018.

ההיסטוריה החברתית של חיי היום-יום בקלוסובה ובגבעת השלושה

חניכי תנועת החלוץ שאכלסו את קיבוצי ההכשרה בקלוסובה ובפלוגותיה היו ברובם בני הבורגנות הזעירה והבינונית, מיעוטם פועלים ובני פועלים שחיו בערי פולין ובעירוניה, ולרובם לא היו "השכלה גבוהה, ידע ציוני או סוציאליסטי".⁴⁰ בני הנוער אימצו גישה מהפכנית: הם מרדו בעיירה היהודית, באורח החיים התורני ובחיי הגלות, חיפשו הזדמנויות להשכלה ולתעסוקה וראו בעלייה לארץ ישראל את המוצא היחיד לחייהם מהעיירה הנידחת. היציאה להכשרה סימלה בעבורם את ראשית הניתוק מהמציאות הגלותית ואת ההתקרבות למטרה הנכספת – חיים חדשים עצמאיים. ההכשרה דרשה עבודה פיזית, עזרה הדדית, שיתוף וסולידריות. התנאים היו אומנם קשים, אך סימלו את הדרך לארץ ישראל, ולכן בני הנוער היו מוכנים לשאת בעול ולהתמודד עם מחסור, קושי וסבל.⁴¹ בקרב קיבוצי ההכשרה בפולין תפסה קלוסובה כאמור מעמד חשוב והייתה אחד המרכזים הבולטים

40. אוטיקר, 1972, עמ' 165; אופנהיים, תשמ"ב, עמ' 530.

41. ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 7.

ביותר, "גאוות התנועה החלוצית בפולין".⁴² בשנת 1929 כתב כר יחיאל דובדבני, מראשוני גבעת השלושה ושליח בקיבוצי ההכשרה בוהלין: "קלוסובה – זהו הקיבוץ הכי חשוב, הכי מגובש והכי קשור אלינו, למרות כל ליקוייו. בקיבוץ הזה מתרכז כיום החומר החלוצי הכי טוב מוהלין ופולסיה".⁴³

בשנות השלושים עלה לארץ ישראל גרעין גדול של חלוצי קלוסובה והצטרף לקיבוץ גבעת השלושה, שנוסד ב-1 במאי 1925 בסמוך למושבה פתח תקווה. בשנים אלה קמו קיבוצים רבים בארץ ישראל בסביבת המושבות כדי שחבריהם יעבדו במושבות, יחיו את חיי הפועלים, יהיו לעזר בכיבוש העבודה מידי הערבים, יהיו מוכנים להגנת המושבות ושתתפו בכיבוש עמדות בערים, כמו העבודה בנמל תל אביב ובנמל חיפה.⁴⁴ ואכן, קיבוץ גבעת השלושה כולו היה נתון לתפקידי כיבוש העבודה, תחילה בפרדסים ואחרי כן במחצבה שבמגדל צדק, ובמרוצת הזמן גם בהפעלת נמל תל אביב ובעבודות הרכבת בעיר (1936). חלוציו התמודדו עם קשיים ומשברים שנבעו מתנאי הקיום הבלתי אפשריים, כפי שציין דובדבני: "גבעת השלושה ידעה תנאי עבודה קשים, שיכון דל ורמת חיים ירודה, אך רמת החיים בקלוסובה קשה הייתה עוד יותר".⁴⁵

תנאי הקיום, תנאי העבודה וניצול שעות הפנאי הם שלושה נושאים מרכזיים השזורים כחוט השני בכל המכתבים. הם שהשפיעו על אורח חיי היום-יום של החלוצות והחלוצים בקלוסובה ובגבעת השלושה.

א. תנאי הקיום בקלוסובה: "מינימום של תנאי חיים אנושיים"

ההכשרה בקלוסובה הייתה כרוכה במאמצים רבים ובחיי קיום יום-יומיים מחפירים: מגורים עלובים, תנאי היגיינה ותברואה בלתי נסבלים, מצוקה כלכלית, רעב ומחלות. בני מרשק, המנהיג הבולט בקלוסובה, שהצטרף אליה באוגוסט 1926, מצא במקום עשרים ושלושה חברות וחברים שחיו ב"מינימום של תנאי חיים אנושיים. [...] קיבוץ של יחפנים המכונים עצמם לכיבושה של ארץ ישראל בעבודה ובחברה חדשה. [...] חיל יחפנים המבקש לשנות עולם".⁴⁶ החלוצים התמודדו עם עבודה גופנית קשה בחציבת האבנים, שנעשתה בכלים פרימיטיביים במחצבה העמוקה ועלתה לא פעם בתאונות עבודה.⁴⁷ אחת הבעיות שהעיקו על הקיבוץ הייתה הצפיפות והמחסור במקומות לינה. הדבר מצא את ביטויו במכתביו של יעקב. לא פעם כאשר שב בשעות הלילה מסיריו בקיבוצי ההכשרה מצא

42. י' ליפשיץ, "ייחודה של קלוסובה", שם, עמ' 106.

43. י' דובדבני, ורשה, אל מזכירות הקיבוץ המאוחד, עין-חרוד, 14.4.1929, שם, עמ' 120.

44. שבא, 1981, עמ' 99-98.

45. י' דובדבני, "צורכי עלייה – מעל הכול (מזיכרונותיו של שליח)", ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 116.

46. שבא, 1981, עמ' 27; יונה, 2021, עמ' 79-81.

47. צמרת, 2009, עמ' 28.

שאת מיטתו תפס אורח מזדמן, ומכיוון שלא מצא מקום שינה חלופי, נאלץ לחכות עד שהמיטה תתפנה בבוקר. על 'שותפו למיטה' כתב: "חולפים ימים ושבועות שכמעט איני רואה אותן, אף שאנו חולקים אותה מיטה".⁴⁸

ההסתגלות לעבודה המפרכת, לתזונה הבלתי מספקת ולתנאי המגורים הבלתי נוחים גרמו לבעיות בריאות, לתשישות ולמחלות מידבקות, והקיבוץ חתר ככל יכולתו לפתרון הן על ידי הקצבת אספקה מיוחדת לחולים הן על ידי אירוח חברים מחלימים בבתי הבראה. באספת הקיבוץ התחייבו החברים לדאוג לחולים ולא להתיר להם לנסוע להוריהם להתרפא על אף התנאים החומריים הקשים במקום, כי "הקיבוץ הוא הבית של החבר, את בית-המשפחה הוא קרע מזמן לכתו לקיבוץ, ואין לשוב".⁴⁹ בעיית הבריאות לא פסחה גם על אסתר ויעקב, כפי שעולה ממכתביהם. אסתר כתבה: "כידוע לך לא הייתי בריאה כשיצאתי מקלוסובה. [...] במילה אחת, הגעתי הביתה חולה";⁵⁰ "בריאותי בסדר, אם כי טרם החלמתי לגמרי. בימים הראשונים סבלתי בעיות קיבה. הייתי רוצה להיראות טוב, כי הכול מתעניינים ואפילו שאלו אותי אם חטפתי מחלת ריאות. חושבים כך, כי כל עמיתיי מהקיבוצים הגיעו חולים".⁵¹ ומגבעת השלושה היא דיווחה: "מאז קלוסובה לא הרגשתי טוב".⁵² ממכתב אחר של אסתר אפשר ללמוד על המצב הבריאותי הכללי ששרר בקלוסובה ועל המחיר הכבד שהיו צריכים לשלם חלוצים רבים עקב תנאי הקיום הקשים: "כעת כשכל כך הרבה חולים וחלשים, מסתבר שאין אחד בריא. [...] ההכשרה הורסת אנשים. לא מעט אנשים מגיעים הנה [לגבעת השלושה] חולים ונכים לכל החיים".⁵³ לראיה היא מספרת על אחת מחברותיה שהגיעה חולה לגבעת השלושה: "הייתה לה מחלת קיבה, ירושה מקלוסובה, והייתה מאושפזת שמונה ימים בבית חולים בפתח תקווה".⁵⁴ תקופה ארוכה הסתיר יעקב מאסתר את בעיות הבריאות שסבל מהן. מאחר שהמשיך למלא את תפקיד המזכירותניק' ולנסוע לפלוגות החלוץ בעיירות פולין, הוחמרה מחלתו, ורק לאחר חודשים רבים 'נכנע' ונסע להחלים בבית הוריו, ושם קיבל טיפול רפואי מאביו הרופא ו"לאחר שלושה שבועות בבית הבראתי טוב טוב".⁵⁵

48. מיעקב כץ לאסתר גובר, 21.7.1967.

49. נ' בנארי, שליח מא"י, 15.11.1927, ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 120; יונה, 2021, עמ' 81-84. וראו ניר, תשס"ח, עמ' 78-79.

50. מאסתר גובר ליעקב כץ, 7.6.1935.

51. מאסתר גובר ליעקב כץ, 29.6.1936.

52. מאסתר גובר ליעקב כץ, 13.2.1936.

53. מאסתר גובר ליעקב כץ, 2.4.1937.

54. שם.

55. מיעקב כץ לאסתר גובר, 29.4.1937.

תנאי החיים הקשים השפיעו על מצב הרוח הכללי, כפי שאפשר לקרוא במכתביו של יעקב: "מצב הרוח פטאלי. אין חיים בגרוש. מצב הרוח שפוף. שוררים ייאוש והלוך נפש של עזיבות"⁵⁶. ואולם התנאים הקשים לא ריפו את ידי החלוצים, להפך; הסיסמה שליוותה אותם, "תורת החלוציות העברית אכזרית במעשיותה ונפלאה במהותה", רק העצימה ודרבנה אותם "והוסיפה לכוחם ולגאוותם"⁵⁷. במרוצת השנים ידעו חלוצי קלוסובה גם ימים טובים יותר, כאשר המחצבה פעלה ברציפות ולפיכך הייתה "האספקה טובה למדי"⁵⁸. יעקב שמח לשתף את אסתר בשינוי שחל בקיבוץ: "היה זמן קשה, מאוד קשה, כעת הולך הכול לטובה. המחצבה החלה לעבוד. חסרות ידיים עובדות"⁵⁹. וכעבור חודשיים כתב: "המחצבה בתקן מלא, לא חסרה עבודה, לו רק היו די אנשים במספר שאפשר להעסיק. אני אומר לך יותר ממאה"⁶⁰. באותה העת השתפרו תנאי הקיום החומריים, התגמשו הכללים והעקרונות שאפיינו את החברה בקלוסובה, וגם הלכה ורפתה "רוח הקנאות לאורח החיים המשותף", כפי שמשתקף ממכתביו של יעקב: "בקלוסובה השתפר המצב"⁶¹; "תיאטרון, קולנוע, צילום תמונות ודברים אחרים הם חלק מסדר היום. נכון שאין עושים זאת לעיתים קרובות. [...] לכל אחד כספו שלו, קונים בגדים בנפרד, ומלבד האכילה המשותפת והלינה בקיבוץ – שום דבר נוסף"⁶².

ב. תנאי הקיום בגבעת השלושה: "חיים של כאב ושל שנור"

ההסתגלות לתנאי הקיום בגבעת השלושה הייתה קשה לא פחות מבקלוסובה, אך מכיוון שהחלוצים הוכשרו כבר בקלוסובה לעבודת כפיים מאומצת וחושלו לתנאי חיים קשים, סייעה להם הכשרתם להתמודד עם תלאות החיים בארץ ישראל, כפי שציינה אסתר: "החיים פה קשים. [...] לולא ההכשרה שהכינה אותנו לכל הצרות עוד בחוץ לארץ, נדמה לי שאיש לא היה נשאר פה אפילו יום אחד. והקשיים שוברים אפילו את גדולי האידיאליסטים"⁶³. ממכתביה, המאופיינים בפירוט מדוקדק, עולה תמונת מצב עדכנית המאפשרת ליעקב להתחקות אחר חיי היום-יום בחברה הקיבוצית בגבעת השלושה ולהכינו לקראת הבאות, החל בתנאי המגורים הדלים והצפופים והמחסור במקומות לינה, עבור לצמצום באספקה ולמחלות המידבקות, וכלה במפח הנפש בגין עזיבת חבריהם את הקיבוץ. ואכן,

56. מיעקב כץ לאסתר גובר, 9.10.1936.

57. צמרת, 2009, עמ' 28.

58. מיעקב כץ לאסתר גובר, 3.1.1937.

59. שם.

60. שם.

61. מיעקב כץ לאסתר גובר, 21.7.1937.

62. מיעקב כץ לאסתר גובר, 16.10.1937.

63. מאסתר גובר ליעקב כץ, 15.11.1936.

יעקב היה מרצה מהמכתבים המפורטים והאיץ באסתר להמשיך לכתוב באריכות: "אני שמח על שאת כותבת לי בדיוק ובנאמנות על המצב בקיבוץ".⁶⁴

אחת הבעיות הקשות בגבעת השלושה, כמו בקלוסובה, הייתה המחסור במקומות לינה. הבעיה הוחמרה בכל פעם שהגיעו עולים חדשים, לעיתים הרבה מעבר ליכולת הקליטה של הקיבוץ. במצב זה נהגה אסתר לנדב את מיטתה לאחד העולים עד שיסדר: "הוא ישן שבועיים במיטתי ואני ישנתי בשתיים [שתיים במיטה אחת] עם שכנותי. התעייפתי מחוסר שינה".⁶⁵ העולים שוכנו בצריפים ובאוהלים, ארבעה בחורים ובחורות בכל יחידת מגורים, אך אסתר התקשתה לחלוק חדר עם שלושה חברים: "החיים, יעקב, קשים ללא נשוא. הנה אני בחדר עם שלושה אנשים שאין לי איתם דבר. [...] אין זה זמני! אין מדובר בקטנות, אפשר להחשיב זאת כאחת הבעיות הגדולות בחיים!"⁶⁶

ככל שחלף הזמן הלכה המצוקה וגברה לא רק בגלל הקושי להסתגל למגורים עם שותפים לאורך זמן, אלא גם מפני שלא הייתה לה פינה אינטימית משלה שבה יכלה להתייחד עם מכתביו של יעקב ללא הפרעות. כך כתבה: "כאשר קיבלתי שני מכתבים, ושניהם ממך, שמחתי ונבהלתי, ידיי רעדו מפחד ולא ידעתי איזה מכתב לפתוח ראשון. מייד בתחילת הקריאה החלו עיניי זולגות דמעות. הבחורות שמו לב והחלו לצחוק ממני. [...] חיפשתי פינות שאוכל להיסתר שם ממבטים שהופנו אליי".⁶⁷

המצב הכלכלי הקשה בארץ ישראל בכלל ובגבעת השלושה בפרט בא לידי ביטוי נרחב במכתביה של אסתר. היא ציינה כי המצב השפיע על מצב הרוח הכללי, והוא שגרם לקיצוצים בכל שטחי החיים ובעיקר לנשירה מתמדת של חברים. על אף האבטלה הגבוהה ששררה בארץ, "אנשים לא מפחדים לעזוב". [...] בורחים כמו מאש. [...] מתלוצצים שבקרוב יישארו בגבעה שלושה ותיקים והנוער".⁶⁸

העזיבות המרובות בגבעת השלושה, וכמוהו בקיבוצי התנועה הקיבוצית האחרים, נגרמו בשל רמת החיים הנמוכה, לעיתים הקשה מנשוא, ובשל העבודה המרובה במשך

64. מיעקב כץ לאסתר גובר, 14.10.1937.

65. מאסתר גובר ליעקב כץ, 23.2.1937. דירת המגורים הייתה רכוש הקיבוץ. עקב מצוקת הדיור נוצר בקיבוץ בשנות השלושים והארבעים מוסד ה'פרימוס' – דייר שלישי בחדר המשפחה. זו הייתה תופעה ייחודית לקיבוץ. ראו עמית, תש"ס. ליליה בסביץ, חברת קיבוץ עין חרוד, התריעה בשם בדוי (רחל) על הנזק הקשה של תופעת הפרימוס, כגון הרס האינטימיות, ערעור חיי המשפחה, פגיעה בזוגיות ועוד. בסביץ, 1934.

66. מאסתר גובר ליעקב כץ, 2.2.1937.

67. מאסתר גובר ליעקב כץ, 2.11.1936.

68. מאסתר גובר ליעקב כץ, 7.12.1936.

שעות ארוכות. תנאי קיום אלה עוררו תסכול, אכזבה ואי-שביעות רצון כללית מחיי הקיבוץ, ובסופו של דבר גרמו לעזיבה.⁶⁹ אסתר הרבתה לתאר ללא כחל וסרק את חיי היום-יום המתסכלים שגרמו לייאוש ולאכזבתה מחיי הקיבוץ, "חיים ללא תכלית!" הלב נחמץ מקריאת דבריה:

כך, יעקב, נראים החיים בקיבוץ פה, אלה חיים של כאב ושל שונר. כל הזמן מקצצים, חוסכים על חתיכת סבון, על הדואר, ולדברים רבים אחרים מחכים ימים ארוכים. מצב הרוח נורא. בחודש זה עזבו שנים עשר איש על אף האבטלה הגדולה בארץ. [...] נשארים בקיבוץ רק הוותיקים, החולים או בעלי המשפחות. [...] הקיבוץ מידרדר מיום ליום. [...] את, יעקב, נמאסו עליי החיים הקשים האלה, הייתי רוצה להשתחרר מזה. [...] האם יבוא פעם הקץ לזה?⁷⁰

תופעת העזיבות ליוותה את הקיבוץ מראשיתו, אך ממדיה השתנו בהתאם לתקופה ולמצב בארץ. בקיבוצים הצעירים היה גדול מספר העוזבים בשנים הראשונות להתיישבות. אחרי שהות של שנה-שנתיים היו מי שבאו לכלל מסקנה שהם אינם מסוגלים או אינם רוצים לחיות במשטר חיים קיבוצי. היו גם סיבות משפחתיות שבעטיין החליטו לעזוב או קונפליקטים שהתגלעו בין החבר לבין הקיבוץ.⁷¹ הפילוגים והעזיבות, האי-גידול והמשבר בכל התנועות הקיבוציות התגברו לאחר מלחמת השחרור ועד ראשית שנות השישים.⁷² עקרון הצריכה המשותפת היה אחד מעיקרי האידיאולוגיה הקיבוצית. חלוקת פריטי צריכה וה'אספקה הקטנה' היו מבוססים על העיקרון 'לכל אחד לפי צרכיו', בהתאם לאפשרות הכלכלית של הקיבוץ.⁷³ הדבר משתקף היטב במכתביה של אסתר. היא חייתה בצניעות והסתפקה במועט: "החיים פה קשים, אבל לאוכל עדיין לא חסר, חדר יש לי גם. [...] לא חסר לי דבר. בגדים יותר ממה שאני צריכה, גם בשנתיים לא אבלה אותם. [...] קח לדוגמה את עניין המכתבים. מצטברים במשך השבוע מכתבים בכמה לירות, אז קשה לגזר להוציא את הכסף הזה. [...] ההוצאה היחידה שלי היא מכתבים, אבל לא חסר לי גם לזה."⁷⁴

לאחר תקופת שגשוג קצרה של עבודות-חוץ שנזדמנו בשפע לחברים, הגיעה תקופת שפל, ואיתה מחסור. כך תיאר אחד החברים את המצב: "התגנב ובא הרעב. רע מאוד

69. פאוקר, 2019, עמ' 75.

70. מאסתר גובר ליעקב כץ, 31.5.1937.

71. גבתי, 1987.

72. דרור, 1995, עמ' 164-165.

73. ניר, תשס"ח, עמ' 294-295.

74. מאסתר גובר ליעקב כץ, 21.6.1937.

כשיחיד רעב ללחם, אבל גרוע שבעתיים, כשציבור שלם, החי בשוויון, רעב.⁷⁵ המצב הכלכלי הקשה מצא את ביטויו במכתביה של אסתר, שהלכו ונעשו קודרים יותר ויותר: "התוכל לשוות בנפשך, יעקב, שכבר חודש שותים פה תה ללא סוכר!?! לארוחת בוקר אוכלים רק עגבניות, וגם ארוחות הצהריים והערב בקושי מְחיות את הנשמה. [...] גם עיתון אין אנו מקבלים זה כמה חודשים. קודם לכן היינו מקבלים עיתון לארבעה חדרים. היום יש רק בחדר הקריאה. כן, אבוי, נראה המצב בגבעה".⁷⁶

שנת 1937 בארץ ישראל הייתה גשומה וסוערת כקודמתה. תנאי הקיום בקיבוץ לא היו ערוכים למזג האוויר הסוער, שגרם עוד קשיים בלתי צפויים ועורר תסכול והרגשת חוסר אונים מול איתני הטבע:

הגשם די הציק לנו, דלף לצריפים, והיה שמת. נאלצנו להזיז את המיטות ממקום למקום, והיות שהצריף קטן נדחקו כלנו יחד. [...] כאשר הרוח החלה לזעזע את הדלתות והחלונות חשתי שהצריף יקרוס על יושביו. לא אשכח את הלילה הראשון שהתעוררתי באופן אינסטינקטיבי, חשתי שהכר רטוב, וזה השפיע עליי באופן כה גרוע ובכיתי בכי תמרורים שקשה להרגיעו. [...] חלק מהאוהלים לא היו מחוזקים דיים, ואנשים נשאו במיטות תחת כיפת השמים. האוהלים שעמדו במדרון נשטפו במים. כך מתענים פה אנשים, והכול למען המולדת.⁷⁷

כאשר הגיעו חודשי הקיץ והביאו בכנפיהם חום בלתי נסבל, התלוננה אסתר גם על כך, במיוחד על החום הכבד ששרר בצריפי המגורים: "בחום אכן קשה, אין להיסתר מפניו, אין נהר, אין עץ, רק חול ושמש. בבניין לפחות קריר אבל בצריפים חם נורא".⁷⁸ בחלוף העיתים הלכה וגברה הפסימיות במכתביה של אסתר. תרמו לכך תנאי החיים הירודים, הבדידות והגעגועים, וגם ההערות הקנטרניות של חבריה, שהעצימו את געגועיה, כגון אלו: "הכול כדאי בשביל הארץ, אפילו לוותר על בחור. כי בחורים יש הרבה ומולדתנו בארץ היא קטנה!"⁷⁹ כל אלה הכבידו על מצבה הנפשי הקשה ויצרו תחושת תסכול, ובסופו של דבר גרמו להתפכחותה מן החלום הציוני, ובהמשך לעזיבתה את הקיבוץ.

75. הגבעתי, 1977.

76. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1.11.1937.

77. מאסתר גובר ליעקב כץ, 7.12.1936.

78. מאסתר גובר ליעקב כץ, 21.6.1937.

79. מאסתר גובר ליעקב כץ, 10.3.1937.

חיי העבודה

התנועה הציונית מראשיתה שאפה לקיים שני ערכי יסוד: התיישבות על אדמת ארץ ישראל ועבודה חקלאית בה. המטרה הייתה ליצור יהודי חדש, עובד בעבודת כפיים, כחלק מחזון בניית הארץ. בעבור יהודי הגולה פירוש הדבר היה שהגאולה מן הגלות תושג על ידי עבודת האדמה, הכנה פיזית שדורשת עמל כפיים.⁸⁰ ואולם המטרה העיקרית באידאולוגיה המוצהרת של החלוץ בקלוסובה הייתה כאמור אחרת: לא הכשרה חקלאית שהיא בסיס להגשמת הציונות אלא עבודה פיזית מאומצת בחציבת אבנים ובסלילת כבישים, שהיא חלק מבניין המולדת. העבודה הפיזית הפכה בקלוסובה לאידיאל ולדרך חיים עיקרית של ההכשרה, והיא שייחדה את הקיבוץ הזה מכל האחרים בהעניקה אופי חדש להכשרה.

א. העבודה בקלוסובה: "את העבודה הקשה עושים כעבודת אלוהים"

החלוץ ראה בעבודה ערך עליון ושאיף לחנך את חבריו לשוויון מלא בתחום העבודה. יתרה מזאת, החלוץ ביקש להפוך את השוויונות בעבודה לערך מרכזי באידאולוגיה, שיוביל לקראת שוויון מלא של החבר והחברה בכל תחומי חייהם.⁸¹ בשנות העשרים והשלושים פירשו החברים את המושג 'שוויון' כפשוטו: הבחורות ראו אתגר להשתוות לבחורים בתחום העבודה הגופנית, ומטרתן הייתה להוכיח שהן אינן נופלות מן החברים ביכולתן הפיזית. בכך הן הצליחו לפרוץ את תחום העבודות הנשיות המסורתיות ולעבוד במקצועות שנחשבו עד לתקופה זו בלתי מתאימות לבחורה. הן ביקשו להוכיח בקיבוץ ההכשרה שהן עומדות בקריטריונים שהציב החלוץ לחבריו, וציפו כשוות בין שווים לקבל את רישיון העלייה ולהגשים בארץ ישראל את חזון התנועה.⁸²

ליאון לויטה, השליח מעין חרוד, כתב: "רב מאוד מספר הבנות בהסתדרויות החלוציות ובקיבוצי ההכשרה. [...] המהפכה שעושה בחייה הבחורה החלוצה היא הרבה יותר קשה ועמוקה. ובאמת כמעט 95 אחוזים של החברות בקיבוצי ההכשרה ברחו מבית הוריהן".⁸³ ובמילותיה של אסתר: "עזבתי את ביתי כי רציתי להיות אדם חופשי וחסר דאגות".⁸⁴ בעיית הבחורות הייתה חריפה מזו של הבחורים, מפני שבצאתן לקיבוץ היה עליהן לפרוץ את תחומי הבית והמשפחה, והן נאלצו להתמודד עם חששות ההורים פן תצאנה לתרבות רעה. הורים לא יכלו להשלים עם עזיבת בתם את הבית טרם נישואיה, ועוד

80. שפירא, תשל"ז, עמ' 15-16.

81. זיידין, 1985, עמ' 63.

82. שם, עמ' 69, 75-76.

83. ל' לויטה, "בגולת פולין: מכתב לחברים בארץ", ורשה, 23.12.1929, ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 136.

84. מאסתר גובר ליעקב כץ, 7.12.1936.

כדי לצאת לקיבוץ ולדור בו בכפיפה אחת עם בחורים. היה בכך "ערעור יסודות המוסר היהודי המקובל, ולמשפחה היה קשה להתמודד עם מצב זה".⁸⁵ אם דואגת כתבה לבתה: "שמרי על כבודך בניכר לבל ייפגע חלילה. [...] אל תהיי פיזיה, היזהרי מלהתאהב בבחור שנזדמן בדרכך במקרה, או בסתם חלוץ. [...] אל תשכחי – בהשכמה ולפני השינה לקרוא קריאת שמע".⁸⁶

כאשר שבו הבחורות הביתה לחופשה התחדש הוויכוח ביתר שאת, והורים ביקשו לעכב את חזרתן בכל מיני תואנות. אחת מהן כתבה: "בשנת 1929, סמוך לימי המאורעות בארץ, באתי לקלוסובה ומיד החלו הוריי להמטיר עליי מכתבים שאשוב הביתה. אימי אף איימה בהתאבדות אם לא אחזור. ואני הייתי מנחמת ומעודדת אותם במכתביי אליהם ומבטיחה להם שעוד מעט אשוב ואעלה לארץ".⁸⁷ גם אסתר תיארה קושי זה במכתבה ליעקב: "אני מתכוננת לצאת לדרך [לקלוסובה]. מצב הרוח בבית הפך רציני בגלל נסיעתי. מזמן לזמן צצות דמעות בעיני אבא. קשה לי להיות בבית. הייתי רוצה כבר להיות בקיבוץ ולהימנע מכל זה".⁸⁸

בקלוסובה פעלה מראשיתה חברה שוויונית שאימצה לעצמה את עקרונות השיתוף והשוויון בייצור ובצריכה והייתה מבוססת על עבודת המחצבה. בחיי היום-יום לא הייתה חלוקת עבודה מסורתית בין המינים. הבחורות במיעוטן עסקו אומנם בעבודות נשיות מסורתיות, כמו בישול וכביסה, ארגון מחסן הבגדים ותיקוני הבגדים, אך רובן ככולן השתלבו בעבודות הגבריות' במנסרה ובמחצבה, בהובלת אבנים ובמיון. מנהל העבודה לא הקל עליהן, אדרבה: כדי ללמדן את העבודה היה מעמיד מולן אסירות או פועלות פולניות, ואלו התגרו והתעמרו בהן. הן הכניסו אבני חצץ באמצעות את לעגלת רשת גדולה כדי לסנן; האבנים הקטנות נפלו מבעד לרשת, ואת האבנים הגדולות הן ערמו בערמות.⁸⁹ העבודה הייתה קשה, והבחורות נדרשו להפגין כוח סבל רב, אך הן לא ויתרו, "כי ראינו את העיקר בעבודה פיזית במחצבה ובמנסרה, עבודה ההולמת את רוחנו";⁹⁰ "השאיפה לעלייה שימשה פיצוי לכל הקשיים שבהם נתקלנו".⁹¹ חלוצי קלוסובה לא הוטרדו בבעיית השוויון בין המינים. הכול – נשים וגברים – עסקו בבנייה ובהקמה של צורת היישוב החדש, קיבוץ ההכשרה, ובהכנה לקראת העלייה לארץ ישראל, ולכן נושא השוויון לא עלה לדיון כלל.

85. זיידן, 1985, עמ' 63, 38-41, 64.

86. "יומן זלדה שרגיל", עיירתנו דרושקופול, תשי"ז, עמ' 41.

87. פ' מגידוי (פ' אלבוים), "ה'אספרנטקוח", ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 155.

88. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1935.26.7.

89. בקי-קולודני, 2002, עמ' 6; יונה, 2012, עמ' 12.

90. ר' יגורי (צם), "משב-רוח חדש", ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 143.

91. ל' פישביין, "דרך לרבים (חברים מספרים)", שם, עמ' 41.

ככל שנקפו השנים התברר כי חיי היום-יום הקשים בתנאי דיור צפופים, בתנאי תברואה ירודים ובתת-תזונה עשו את שלהם וגרמו לשחיקת הבחורות. רק בעלות חוסן גופני ונפשי הצליחו לעמוד בקשיים ובמשברים הנפשיים ובסופו של דבר לעלות ארצה. חוסר ההסתגלות הגופנית והנפשית לעבודה הפיזית הקשה במנסרה ובמחצבה היה בעוכרי הבחורות והיה אחד מגורמי העזיבה שלהן, אך היו עוד גורמים: הן התקשו לעמוד בניתוק המוחלט מבית ההורים, היו שנאלצו לשוב הביתה בגלל הידרדרות כלכלית או בריאותית של הוריהן, והיו גם בחורות שמצבן הבריאותי החמיר ונאלצו לוותר על הרעיון החלוצי.⁹²

באמצע 1931 חלה הרעה במצב התעסוקה בקלוסובה עקב פיטורים המוניים במחצבות בעקבות גזרת שלטונות פולין, שדחקו את רגליהם של פועלים לא פולנים רבים, בעיקר יהודים. בתהליך הפולניזציה נושלו גם חלוצי קלוסובה, ועבודתם במחצבה ובמנסרה הועברה לידי פועלים פולנים.⁹³ החברים המובטלים לא חזרו לבית הוריהם אלא התפזרו בפלוגות למיניהן וחיכו להטבה במצב. בחורף 1931 התרוקנה קלוסובה מחלוציה למעט שנים עשר שנשארו לשמור על המקום. מאז סבל הקיבוץ עליות ומורדות, והן מתועדות לפרטיהן במכתביו של יעקב. מספר החברים השתנה בהתאם לתקופת השנה, לאפשרויות התעסוקה ולנסיבות החיים, ובשיאו, בינואר 1937, נמנו מאה חברים. המכתבים עוקבים אחר התנודות שחלו במצב העבודה במחצבה ובמנסרה החל מימים קשים שבהם העבודה הושבתה כליל, וכלה בימים אופטימיים שבהם נוצר צורך להאט את קצב העבודה כי חסרו ידיים עובדות. האי-יציבות בחיי העבודה גרמה לתחושות של אי-שביעות רצון ולוואתה בעזיבות שהעצימו את התחושה כי המפעל במשבר ו"הקריסה הכללית מתקרבת", לדברי יעקב. מצב זה נמשך עד שנת 1939, ואז בא הקץ על הקיבוץ לאחר שהאזור הועבר לרוסיה הסובייטית, וזו סגרה את כל המוסדות הציוניים וחסלה את כל קיבוצי ההכשרה. שנתיים לאחר מכן נכבש המקום בידי הגרמנים.

ב. העבודה בגבעת השלושה: "דומני שבכל העולם אין גיהנום גרוע מעבודה

זו"

בשנותיה הראשונות של גבעת השלושה עבדו חברי הקיבוץ בעבודות-חוץ, בעיקר בפרדסים, בבניין ובמחצבת מגדל צדק, והשתתפו עם פועלי פתח תקווה במאבק לכיבוש העבודה העברית במושב. אסתר הגיעה ארצה באוגוסט 1936, בשלהי העלייה החמישית (1929-1939). השנים 1936-1939 עמדו בסימן המרד הערבי והמשבר הפוליטי והכלכלי בארץ. האבטלה הלכה וגברה, חלה ירידה בהיקף העלייה, ומשבר פקד את ענפי הבנייה והפרדסנות, הטיל מעמסה על כלכלת היישוב והסב סבל כבד לציבור הפועלים. על כל אלה נוסף משבר

92. זיידן, 1985, עמ' 58-59.

93. אופנהיים, תשמ"ב, עמ' 468.

פוליטי עם בואה של ועדת פיל לארץ והצעתה לבטל את משטר המנדט בארץ ישראל ולכונן במקומו שתי מדינות עצמאיות בארץ, עברית וערבית.⁹⁴ האירועים שנמנו לעיל מוצאים את ביטויים במכתביה של אסתר, שאפשר ללמוד מהם על האווירה הכללית ששררה בארץ באותם ימים וגם על מצב התעסוקה: "המצב בארץ קשה מאוד, אנשים מסתובבים ללא עבודה, סובלים רעב ומחסור".⁹⁵

מכתביה של אסתר מתעדים את הקשיים המרובים שהיא נתקלה בהם בחיי העבודה היום-יומיים על מצוקותיה ועלבונותיה. את צעדיה הראשונים בגבעת השלושה היא עשתה בעבודה יצרנית של קטיף לימונים בפרדסי המושבה פתח תקווה, אך העבודה המפרכת הייתה מעל לכוחותיה והפכה עד מהרה לאכזבה מרה. ממכתבה המפורטת עולה תמונת מצב עדכנית המאפשרת להתחקות צעד-צעד אחר עבודתה בפרדס, החל מהיקיצה המוקדמת בבוקר, עבור בהליכה המייגעת לפרדס וכלה בחזרתה מותשת לחדר בשעות אחר הצהריים:

עבדתי כמה ימים בקטיף לימונים בפרדס. בפולין חלמתי לעבוד בזה, אבל עדיף לחלום מלעבוד בפרדס, זה בכלל לא קל. כשמתחילים לעבוד ב-7:00 יש לקום ב-5:00 ולצעוד ארבעה קילומטר ולפעמים יותר בחולות נוראים, מתעייפים עד שמגיעים, ובעל הבית מודד את הפועל או הפועלת אם יש להם שרירים טובים, ובעבודה אתה כל הזמן תחת עיני המשגיח. וזו הרגשת עבודת נוראה. [...] העבודה עצמה מאוד לא נוחה, עליך כל הזמן לנוע על פני העצים, להתכופף ולזחול, והעצים דוקרניים ופוצעים את הידיים, ועד שחוזרים מהעבודה כבר 17:00, ואין מתי לנוח.⁹⁶

כעבור שלושה חודשים כבר מצאה את עצמה אסתר בעבודה במטבח ובחדר האוכל במחיצת שבע בחורות. מצבה התעסוקתי מעיד שמהר מאוד הופנתה לענפי השירותים, קרי לעבודות נשים מסורתיות. ואולם גם עבודת המטבח המתישה לא הייתה לרוחה של אסתר. היא נוכחה כי "כאן במטבח קצת יותר קשה מבמטבח של קלוסובה".⁹⁷ היא גם לא הייתה מרוצה משיבוצה בחדר האוכל, אך התנחמה שזו "לפחות עבודה קבועה". מכתביה פותחים צוהר מעניין גם לתפקידו של חדר האוכל כמקום מפגש באותם ימים, וכן לקושי הכרוך בעבודה בחדר האוכל, שכללה הגשה אישית של הארוחות, כביסת מפות וגיהוצן:

94. שפירא, תשל"ז, עמ' 271-273.

95. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1.11.1937.

96. מאסתר גובר ליעקב כץ, 2.11.1936.

97. שם.

אני עובדת כעת בחדר האוכל. העבודה מתמצה בהגשת אוכל וכלים. [...] אף שחדר האוכל אינו נראה אלגנטי, אנשים נוהגים להתלבש לקראת הארוחות, כך שבשעות הפנויות יש לכבס ולגהץ מפות. אני מרוצה מהעבודה מלבד זה שצריך להיות נקי ומצוחצח. צריך עצבי ברזל – מניין אקחם? עליי לעמוד לשירותם של אנשים רבים, ותוכל לתאר לעצמך מה זה להסתובב יום שלם בחדר אוכל קטן בין מאות אנשים עם צלחות בידיים ולהיענות לשיגינות של כולם! [...] דומני שבכל העולם אין גיהנום גרוע מעבודה זו.⁹⁸

קיבוץ גבעת השלושה היה ”מבוסס על יושר החבר ביחס לעבודה ועל משמעת בעבודה“.⁹⁹ ואכן, אסתר הפנימה מהר מאוד את היות העבודה ערך עליון. העבודה הייתה העיקר: ”הייתי משתגעת ביום ללא עבודה“.¹⁰⁰ כאשר הזמינה אותה חברתה להתארח בביתה בתל אביב, היא דחתה את ההזמנה: ”אין מה לדבר על חופשה, רק עבודה וזהו“.¹⁰¹ כאשר ביקרה בעפולה את חבריה יוצאי קלוסובה, הם ניסו לשכנעה להישאר ימים אחדים, אך אסתר שוב דחתה את ההצעה: ”רציתי לשוב בזמן, אני הלוא חלוצה מטופשת“.¹⁰² אסתר התייחסה לעבודה כאל משימה חשובה, עיקרית, שיש למלא בכל מחיר: ”חיי חיי פועלת, וזמני הפנוי מועט“.¹⁰³ מוסר העבודה הבלתי מתפשר שלה מזכיר את דברי ליליה בסביץ (1990-1990), ממנהיגות תנועת הפועלות בתקופת היישוב ומהלוחמות הבלטות לשוויון מגדרי בקיבוץ המאוחד: ”החברה יכולה הייתה להרגיש את עצמה בכל רע, אולם כל עוד לא קיבלה חום, המשיכה לעבוד עד אפיסת כוחות“.¹⁰⁴

סוגיית התעסוקה של הנשים בחברה הקיבוצית ליוותה את הקיבוץ מראשיתו. בשנות העשרים והשלושים עמד תחום העבודה במוקד שאלת האישה בהתיישבות העובדת. נשות העליות הראשונות שימשו דמות לחיקוי בהעניקן לעבודה ”מידה של קדושה“,¹⁰⁵ ובמילותיה של בסביץ: ”החברה בראש וראשונה התמסרה לעבודה החקלאית, זו הייתה משאת נפשה“.¹⁰⁶ הבחורות שהצטרפו לתנועות הנוער החלוציות בפולין ביקשו להידמות לדמותן ולמעשיהן של אותן חלוצות, נשים רווקות עצמאיות שזנחו את משפחתן והגיעו ארצה, בדומה לחבריהן, כדי לכבוש את האדמה ולעבדה, להיות שותפות ליצירת חברה

98. מאסתר גובר ליעקב כץ, 11.1.1937.

99. 50 שנה לגבעה I, אלבום, עמ' 29.

100. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1.11.1937.

101. מאסתר גובר ליעקב כץ, 2.4.1937.

102. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1.11.1937.

103. מאסתר גובר ליעקב כץ, 15.4.1937.

104. בסביץ, 1946, עמ' 351, 357.

105. חזן, תשע"ג, עמ' 94.

106. בסביץ, 1946, עמ' 345, 348.

חדשה ושוויונית בארץ ולהשתלב בכל תחומי העבודה שבהם עוסקים הגברים.¹⁰⁷ הן חלמו להגשים את החלום הציוני-סוציאליסטי וליצור חברה חקלאית שיתופית ושוויונית. בעלייה הראשונה לא עסקו נשים בחקלאות; הן היו עקרות בית במושבות הראשונות. ואולם כבר עם עלייתן של הצעירות הראשונות מבנות העלייה השנייה נוצרה הדמות הנשית של פועלת, עובדת חקלאית. אך מימוש רצונן של הפועלות הראשונות נתקל בהתנגדותם של האיכרים להעסיקן בנימוק שלא מוסרי להעסיק אישה בעבודות פיזיות קשות.¹⁰⁸ ידועות נשים כמו שרה מלכין, אשר שאפה לעבוד בעבודה חקלאית ונדחתה שוב ושוב. בלית ברירה היא התקיימה מעבודה בפרדסים ומעבודת תפירה אצל משפחות האיכרים בפתח תקווה, ולאחר ימים של אכזבה וייאוש עזבה ונדדה בין המושבות. גם בכינרת לא החזיקה מעמד, מאחר שלא נתנו לה לעבוד בגן הירק ולטפח בעלי חיים בחצר החווה, עבודה שניתנה לאחד הבחורים, והיא נשלחה לעבודת המטבח.¹⁰⁹

גם מרים ברץ לחמה לשיתופן של הנשים בעבודה החקלאית. היא למדה לחלוב אצל ערבייה כפרית וחיבה את חברי דגניה לתת לה לחלוב.¹¹⁰ רצונן של הנשים להשתלב בעבודת האדמה לצד הגבר סללו את הדרך להקמת חוות פועלות ביוזמת חנה מייזל, שחתרה להתוות דרך חדשה לנשים: "עבודה חקלאית סלקטיבית לפי אפשרויותיה המיוחדות". מטרת החווה הייתה לחנך נשים לעבוד בעבודה חקלאית ולנהל את משק הבית. הישגה החשוב ביותר של מייזל היה בהקמת בית ספר חקלאי לנערות בנהלל.¹¹¹ ואולם למרות ההצהרות בדבר שוויון וכינון סדר יום מגדרי שוויוני שובצו הבחורות בדרך כלל לעבודות במטבח ובמכבסה, וכאשר נולדו הילדים הראשונים היה הטיפול בהם לתחומן הבלעדי. בתום העלייה השנייה השתנה מעמד החברות בקבוצה. הן היו לחקלאיות ופיתחו ענפים חקלאיים – את גן הירק, את הלול ואת הרפת – אך לא נהנו ממעמד שווה לזה של חבריהן, ורק מיעוט מהן עבד בחקלאות. בתקופת העלייה השלישית המשיך להישמר המשטר המגדרי הישן, דהיינו רוב החברות עסקו בענפי השירותים, ורוב החברים עסקו בענפי הייצור הנחשבים יותר. האי-שוויון המגדרי הלך והעמיק בעליות הבאות.¹¹² ראוי לציין שהמושגים 'שוויון בקיבוץ', 'מידת האי-שוויון הקיבוצי' ומעמד האישה בקיבוץ נידונו בהיסטוריוגרפיה הקיבוצית מאז שנות החמישים של המאה ה-20. המחקרים הזימו את התפיסה הרווחת שבקיבוצים מתנהלת חברה שוויונית וכי לאישה ולגבר מעמד שווה.¹¹³

107. זיידין, 2000, עמ' 73-83.

108. שילה, תש"ם.

109. ברנשטיין, תשס"א.

110. סיני, תשס"ג.

111. כרמל-חכים, 2007.

112. פוגל-ביזאוי, 2010.

113. רוזנר, 1966.

שנה לאחר בואה של אסתר לגבעת השלושה חל שיפור במצב התעסוקה שלה כאשר סיימה את סבב התורנויות בקטיף, במטבח ובחדר האוכל. שלא כחברותיה היא נשלחה לעבוד בבית חולים בלינסון, שבנייתו הושלמה ב-27 באוקטובר 1936 ונשא את שמו של ד"ר משה בלינסון (1889-1936), ממקימי גבעת השלושה. השינוי המבורך, שכלל אומנם תפקידי שירות, תרם לשיפור במצב רוחה (היא לא ציינה מדוע דווקא היא נבחרה להישלח לעבודת-חוץ). אסתר תיארה את העבודה בבית החולים, ובייחוד התגאתה במשכורת החודשית המכובדת שהכניסה לקופת הקיבוץ: "העבודה נקייה, ולובשים בגדים מיוחדים, אבל אינה קלה, אפשר אפילו לומר די קשה, של התרוצצות. מן הסתם אתרגל במשך הזמן. [...] אכניס עכשיו 8.5 לירות בחודש לקיבוץ. [...] היום בחורות עובדות קשה תמורת 2 לירות לחודש וכלכלה"¹¹⁴.

ממכתביה של אסתר עולה כי השוויון התעסוקתי שאפיין את חברת החלוצים בקלוסובה לא יושם בגבעת השלושה. כאן הונהגה חלוקת העבודה המסורתית בין המינים, והדבר קבע את הסטטוס החברתי: החברות נדחקו לענפי נשים, שנחשבו בלתי פרודוקטיביים, כי לא היו בהם הכנסות כספיות והם לא ייצגו את עקרונות כיבוש העבודה וכיבוש השמירה.¹¹⁵ יתרה מזאת, חברות הקיבוץ השתתפו באספות הקיבוץ, אך על אף זמתן הפורמלית להצביע ולהיבחר לכל תפקיד, היו הגברים דומיננטיים במוסדות הקיבוץ, ותפקידי הניהול נשארו כמעט כולם בידיהם.¹¹⁶ החברות מיעטו להתבטא בפומבי, וקולן נשמע פחות מקולם של החברים. חשיפת קולן נעשתה באמצעות יומנים ומכתבים וספרי זיכרונות שנכתבו כעבור שנים.¹¹⁷

ניצול שעות הפנאי

הניגוד בין מציאות החיים המסוגרת והמבודדת בקלוסובה ובין הווי החיים החופשיים בגבעת השלושה, אחרי שהחלום, עלייה לארץ והתאקלמות בה, כבר הושג, השפיע על הגיבוש החברתי של שתי חברות החלוצים. שעות הפנאי תפסו חלק מרכזי בעולמם היום-יומי לצד הדאגות לעבודה ולמגורים. החיים החברתיים-תרבותיים היו פיצוי ראוי על הקשיים בעבודה ובכלכלה ועל תלאות החיים, כפי שכתב אחד מיוצאי קלוסובה: "כולנו טרודים

114. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1.11.1937.

115. חזן, 2011, עמ' 54.

116. ניר, תשס"ח, עמ' 278-279.

117. פאוקר, 2019, עמ' 82-83.

חוב שעות יומנו. העבודה אינה קלה. לא פעם היא ממש משעבדת את עובדיה, ואם לא נעשה משהו למלא את החסר בשעות הפנאי המעטות, הרי את הסוף – מי ישור?¹¹⁸

א. שעות הפנאי בקלוסובה: "החיים בקלוסובה מוגבלים לארבעת כותלי הקיבוץ"

חלוצי קלוסובה, בהיותם מבודדים, מעין 'עם לבדד ישכון', פעלו למלא את צורכיהם התרבותיים בכוחות עצמם. אחרי שעות העבודה המפרכת התכנסו בחדר האוכל, ששימש גם מועדון תרבות: "רק גומרים לאכול, מוציאים מהחדר את השולחנות והספסלים ושרים ורוקדים בדבקות ובהתלהבות. הריקודים נמשכים עד מאוחר וגומרים אותם בהמנון קלוסובה"¹¹⁹. שירים וריקודים – הריקוד הקלוסובאי והשירה הקלוסובאית – היו חלק מרכזי בהווי התרבותי ותרמו לגיבוש החברתי וליצירת הווי ייחודי.¹²⁰ ואכן, מבקרים למיניהם בבואם לקלוסובה בראשיתה נפעמו מאנשיה, אשר "חוצבים באבן ויחד עם זאת שרים ורוקדים וחיים כקומונה"¹²¹, והופתעו מה"אווירה של חברותא מגובשת, הגבלת באקסטזה"¹²² ששררה במקום.

בקלוסובה הייתה עבודת תרבות מגוונת: חוגים ללימוד עברית, חוגי קריאה, הרצאות, שיחות ויכוחים על בעיות קיבוץ ועל פוליטיקה. היו גם 'סתם' טיולים בעיירה לעת ערב. יעקב נזכר בערגה באחד מהם: "זכורני כיצד בשעת בין ערביים כזו טיילנו בקלוסובה ליד גדר המנסרה בסמוך למחצבה. אז, אסתר'קה, היה כה טוב, כה טוב"¹²³. המחנך אברהם גוברמן, שייסד בוורשה את החלוץ הצעיר והגיע לקלוסובה בשנת 1928, התפעל מהרוח המהפכנית של קלוסובה וחיבר המנון, ומשה בסוק תרגם אותו מידיש לעברית.¹²⁴ חלוצי קלוסובה נהגו לחתום כל פעילות תרבותית בשירת ההמנון, שהסתיים במילים "אנחנו קיבוץ החלוץ בקלוסובה, בוני החיים בעמל ובשיר!"

יעקב היה אחד ממזכירי קלוסובה שיצאו לביקורים תכופים בסניפי החלוץ, השתתפו בהקמת קיבוצי הכשרה בכל מיני עיירות והטיפו לצעירים להכשיר עצמם בעבודות כפיים כדי להתכונן לחיים חדשים בארץ ישראל. בדרך כלל הוא היה בדרכים וביקר בפלוגות, במרכז החלוץ בוורשה, ארגן כינוסים וקורסי עבודה, השתתף באספות, התארח בסניפים למיניהם ואירח את שליחי ארץ ישראל בקלוסובה. לקראת שלהי שנת 1936 הוחלט בישיבת

118. רבינר, 1976, עמ' 20.

119. שבא, 1981, עמ' 35-36; יונה, 2013, עמ' 77-78; יונה, 2021, עמ' 91-92.

120. שבא, שם, עמ' 44; אוטיקר, 1972, עמ' 88.

121. שבא, שם, עמ' 43.

122. ניר, תשס"ח, עמ' 81.

123. מיעקב כץ לאסתר גובר, 1936.11.28.

124. בסוק, 1944, עמ' 140.

המזכירות על "עבודה תרבותית אינטנסיבית בגוש קלוסובה"¹²⁵, ובמרכז החלוץ בוורשה בחרו ביעקב להוביל את הפעילות התרבותית של הגוש. הוא דיווח לאסתר על ההחלטה: "אעסוק בענייני התרבות של הגוש. [...] איחדנו את מזכירות לוצק וקלוסובה. האיחוד מתמצה לפי שעה בעבודה משותפת בנושאי תרבות"¹²⁶. מכיוון שהוא נעדר מקלוסובה לעיתים תכופות, הוא החמיץ רבות מפעילויות התרבות, אך בעת השתתפותו בהן הנעים בנגינת כינור את ערבי החברה, ובייחוד אהב לנגן את הצ'רדש,¹²⁷ שהיה אהוב על אסתר. בדרך כלל כאשר שב מפעילותו האינטנסיבית בפלוגות הוא נהג להסתגר בחדרו, וסבל מבידודות מכמירת לב, שנבעה בעיקר מגעגועיו העזים לאסתר: "רגש הבידודות כה נורא, וחלל ריק סביבי"¹²⁸. את רוב זמנו הפנוי ייחד לכתיבת מכתבים, לקריאת ספרים ולהאזנה לרדיו: "בדיוק ברגע זה התחילו לנגן ברדיו את ה-czardasz כלומר הצ'רדש' שאני מנגן ואשר תכופות גרם לנו עונג. שמעתי אותו כעת בהנאה כזו, דווקא ברגע זה של נמיכות רוח הבקיעה מנגינה נלבבת"¹²⁹.

כאשר התעניינה אסתר כיצד הוא מבלה את שעות הפנאי שלו, השיב בייאוש:

איך אני מבלה בזמני הפנוי? למעשה בלא כלום. מייד ברדת הלילה אני נשכב במיטה. לפעמים, כשיש לי סבלנות, אני קורא משהו, אבל לא תמיד מוצאים בקלוסובה מה לקרוא. יש קצת ספרות מדעית שאני מאוד אוהב, אבל לא תמיד יכולתי להתרכז לשם קריאתה בגלל רגעי דכדוך וכל מיני מחשבות שמביאים אותי לרצות לקפוץ מתוך עורי. השאר מתרכז בספירת הימים עד לאיחודנו, אסתר'קה. תוכלי כעת לשוות בנפשך מאיזו מתיחות מצד אחד וחלל ריק מצד שני מורכבים חיי¹³⁰.

במכתביו התכופים הרבה יעקב להתלונן על בדידותו ולהביע את התסכול שחש: "את יודעת, אסתר'קה, שהחיים בקלוסובה מוגבלים לארבעת כותלי הקיבוץ והמזכירות. זהו מרחב התנועה, אין לאן ללכת"¹³¹.

לשינוי מהותי ולעידוד חיי החברה בקלוסובה בימיה הקשים תרמו השליחים מארץ ישראל בפעילותם החינוכית, בהסברה וגם בארגון. הם הביאו עימם את בשורת המפעל

125. מיעקב כץ לאסתר גובר, 1.11.1936.

126. מיעקב כץ לאסתר גובר, 11.6.1937.

127. הצ'רדש הוא ריקוד עממי שמוצאו מהמוזיקה הצוענית בהונגריה במאה ה-18. השם מקורו במילה ההונגרית Csárda, שמשמעותה בית מרזח.

128. מיעקב כץ לאסתר גובר, 24.9.1937.

129. מיעקב כץ לאסתר גובר, 23.11.1937.

130. מיעקב כץ לאסתר גובר, 19.8.1937.

131. מיעקב כץ לאסתר גובר, 24.9.1937.

החלוצי-ציוני, "הלב פועם למשמע פריסת השלום החיה של החברים הנמצאים כבר בארץ", ואת בשורת ארץ ישראל העובדת, את "ריחה של ארץ ישראל, משב רוח רענן, פריסת שלום מארץ ישראל".¹³² תפקידם היה חשוב לאין ערוך, הם ערכו שיחות והרצאות בנושאי הגשמה אישית על ידי עלייה לארץ, כיבוש העבודה, הגנת הארץ וההתיישבות על כל צורתיה ופעלו להידוק הקשרים בין הוותיקים והחדשים.¹³³ שיחות אלה השפיעו על החברים ועודדו את רוחם בייחוד אם השליח נשאר במקום זמן מה, "אכל את לחם העוני וחי את חיי המקום".¹³⁴

ב. שעות הפנאי בגבעת השלושה: "את שעותי הפנויות אני מנצלת לקריאה"

ריקודי עם, שירה בציבור, לימוד וקריאה היו חלק מהפעילות החברתית-תרבותית בכל קיבוץ בשנותיו הראשונות. החברים הביאו עימם מארצות מוצאם רפרטואר שלם ויצרו את הרפרטואר המקומי של כל קיבוץ.¹³⁵ רוב השירים בעברית, בגרמנית וביידיש נשאו מסר ציוני וצמחו מההווי החלוצי היום-יומי. רבים מהם היו ממוצא רוסי, אך גם מהזמר החסידי ומתנועות הנוער. כך נכתב באלבום גבעת השלושה במלאת חמישים שנה לקיבוץ: "באנו הביתה, פרצה ההורה, נוצר המעגל, וגופינו נבלעים אחד אחרי השני לתוך המעגל. והמעגל מתרחב, השירה מתחזקת והרגליים נישאות. אין כושל ואין עייף בריקוד".¹³⁶

גבעת השלושה הוקם חדר תרבות, ובמרכזו ניצבו ספרייה גדולה ומכשיר רדיו: "יש ספרייה יפה ולא חסר חומר קריאה. בכלל תרבות לא חסרה, עיתונים וז'ורנלים", דיווחה אסתר.¹³⁷ החדר שימש גם להתכנסות החברים לבילוי משותף, לקריאה ולהאזנה לקונצרטים ולחדשות היום, כפי שקרה לדוגמה בעת ששודרו המלצות ועדת פיל; החברים התאספו בציפייה דרוכה ובהתרגשות רבה והאזינו לנאום הדרמטי: "ב-8 ביולי ב-9 בערב התאספנו ליד הרדיו והלורד פיל מסר את ההודעה מלונדון. ההודעה נמסרה בשלוש שפות – אנגלית, ערבית ועברית. עד שהגיעו לעברית כמעט פרחה הנשמה מקוצר רוח ומחרדה".¹³⁸ אסתר ייחדה את שעות הפנאי שלה לקריאת ספרים ועיתונים ולהאזנה לרדיו: "הרדיו פועל היטב, שומעים כל מקום ופולין נשמעת טוב מאוד. זהו הבילוי האחד והיחיד שלי.

132. 'י מלמוד, "בתוך עמי", ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 159-160.

133. אופנהיים, תשמ"ב, עמ' 542; צ' גוטרמן, ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 150; מ' שטינמן (ז'וק), "מראות ופגישות", שם, עמ' 151; "מתעודות הימים ההם: סקירה על המצב בקלוסובה, אוקטובר 1930", שם, עמ' 224.

134. 'י יגודובסקי, "נוסח קלוסובה", שם, עמ' 147-148.

135. ניר, 1984, עמ' 312; ניר, תשס"ח, עמ' 286-290.

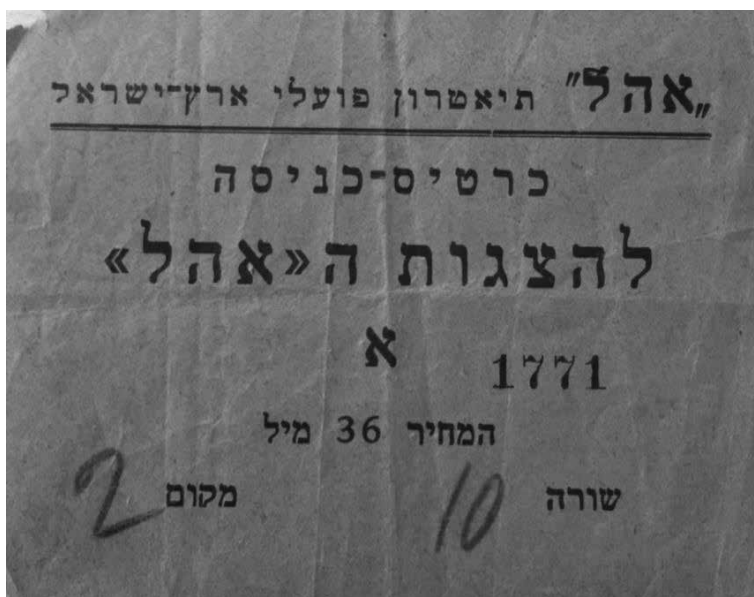
136. 50 שנה לגבעה I, אלבום, עמ' 37.

137. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1937.2.4.

138. מאסתר גובר ליעקב כץ, 1937.19.7.

אני מרבה לשבת ליד הרדיו וכאשר יש מוזיקה טובה יש לזה השפעה ברוכה עליו¹³⁹;” את שעותי הפנויות אני מנצלת לקריאה וכאשר אני מתעייפת אני מאזינה כמה שעות לרדיו, וזה כל מה שמשמח אותי. מעבר לזה אין לי פה דבר. [...] את כל זמני הפנוי אני מבלה על הספה עם ספר. אני קוראת הרבה¹⁴⁰.”

פעילויות תרבות כמו ביקור בתיאטרון או בקונצרט מילאו תפקיד חשוב בשעות הפנאי בחיי הקיבוצים בכלל, אך לרוב החברים הם היו ”בגדר מותרות נדירות¹⁴¹.” קיבוץ גבעת השלושה ידע שנות שגשוג ושנות שפל, אך חרף מלחמת הקיום הקשה לא זנחו חברי הקיבוץ, שידעו חיי תרבות גבוהה בארץ מוצאם, את תחום התרבות, כפי שעולה ממכתביה של אסתר. שלושה חודשים מיום בואה היא כבר זכתה לחזות בהצגה מסעות בנימין השלישי של תיאטרון אהל ובקונצרט קאמרי מיצירות צ'ייקובסקי ובטהובן: ”הם ניגנו גם את הצ'רדש, והיה לי הרושם שאתה מנגן”, כתבה ליעקב.¹⁴² ההצגה שאירעה בה חושם בל יימחה, והיא נצרה את הכרטיס עם המכתבים כל חייה.

139. מאסתר גובר ליעקב כץ, 11.1.1937.

140. מאסתר גובר ליעקב כץ, 19.7.1937.

141. ניר, תשס"ח, עמ' 287.

142. מאסתר גובר ליעקב כץ, 15.11.1936.

אירוע מסעיר בחייה של אסתר ובחיי התרבות של גבעת השלושה ושל תושבי ארץ ישראל חל בשנת 1936 עם ביקורם של ארטורו טוסקניני וברוניסלב הוברמן. טוסקניני, גדול המנצחים בדורו, הגיע לנצח על התזמורת הארץ-ישראלית (לימים התזמורת הפילהרמונית) בשישה קונצרטים, ורובם יוחדו ליצירות מאת ברהמס ובטהובן. אסתר נכחה בקונצרט הראשון, שנערך ב-26 בדצמבר 1936. בהתרגשות רבה היא שיתפה את יעקב בחווייה הנדירה שהשאירה עליה רושם בל יימחה: "איני מבינה גדולה במוזיקה, ובכל זאת הייתי מוקסמת. תזמורת של יותר מחמישים נגנים וטוסקניני והוברמן, כמה הם משקיעים בנגינה ובניצוח. אח, יעקב, מה מאוד הצטערתי שאינך פה".¹⁴³

במכתבה זה היא סיפרה על רצונם של החברים להשתתף באירוע הנדיר למרות מחירו הגבוה של כל כרטיס: "תאר לעצמך, יעקב, שהייתי בקונצרט. לא האמנתי שתהיה לי אפשרות לזה. הכרטיסים היו יקרים מאוד, הקיבוץ ודאי לא יכול להרשות זאת. הם שריינו אחוז מסוים של כרטיסים לפועלים ולקיבוצים. הגבעה קיבלה 140 כרטיסים. אורגנה רשימה ונרשמתי, בלי להאמין שאזכה, בגלל הביקוש שעלה על ההיצע, ובגלל הוותק שלי הקצר יחסית. ואכן נכללתי ב-140 בני המזל. הקיבוץ ארגן ארבע מכוניות לנסיעה לתל אביב".
ואולם מעל הכול אהבה אסתר את ביקוריה בתל אביב. בכל הזדמנות העדיפה לנסוע לחברותיה בעיר הגדולה ולבלות בה. תל אביב של אותם ימים הייתה "לבירה התרבותית והכלכלית, ובשלב מסוים, גם הדמוגרפית - של היישוב היהודי, ובמובנים רבים - גם של הארץ כולה".¹⁴⁴ בספרות המחקר נחשבת תל אביב לתופעה היסטורית-תרבותית-חברתית ייחודית בארץ ישראל המתחדשת. העיסוק בחיי התרבות התל אביביים, בדמותה של העיר ובתדמיתה נבחנו מזוויות מגוונות במחקר ההולך ומתרחב בשנים האחרונות.¹⁴⁵ השנים שבין שתי מלחמות העולם היו שנות צמיחה מהירה ביותר של העיר. בשנים אלו גדלה אוכלוסיית העיר, וראו בה עיר צעירה שמשלבת מרץ נעורים, המרכז התרבותי החברתי של היישוב היהודי החדש בארץ ישראל המנדטורית.¹⁴⁶ העיר הציעה מגוון של פעילויות נפש ופנאי; רחצה בים וטיול (פרומנדה) ברחובות ולאורך שפת הים עמדו במרכז הבילויים בשבת, ובתי הקפה של הטיילת מלאו מפה לפה. בתחומה הוקמו מוזאונים, תיאטראות, מוסדות מוזיקליים, הוצאות ספרים וספריות ציבוריות. העיר משכה משוררים וסופרים, יוצרים ומבקרים, והם ישבו בעיר ופעלו בה ויצרו תרבות עברית חדשה.¹⁴⁷

143. מאסתר גובר ליעקב כץ, 11.1.1937. ביקוריהם של האומנים בארץ הגבירו את הפעילות המוזיקלית בתל אביב, חוללו שינוי עצום בחיי המוזיקה והביאו לידי קידום החינוך המוזיקלי המקצועי. ראו הירשברג, תש"ם; טפליץ, 1992.

144. שוהם, 2013, עמ' 81-83.

145. אריה-ספיר, תשע"ה, עמ' 181.

146. הלמן, 2007, עמ' 62.

147. שם, עמ' 92, 138-139, 142.

אסתר אהבה את העיר התוססת, את קצב החיים ואת מקומות הבילוי המגוונים. כאשר הרגישה מחנק אישי שנגרם בעטיים של חיי השגרה היום-יומיים, חוסר הפרטיות, הגעגועים והבדידות, נהגה לנסוע אל חברותיה בתל אביב. היא נהנתה לשותף את יעקב בכל הקורות אותה בעיר הגדולה: "הייתי בשפת הים, נשרפתי והתרחצתי. את, יעקב, לו ראית מה נעשה בשפת הים, אלפי אנשים. כל מיני ספורט ומותרות, כל העולם תמצא שם, יש אנשים בני מזל היודעים מה זה לחיות"¹⁴⁸.

חיי העיר הגדולה, שלא כחיי היום-יום השגרתיים בקיבוץ וכאורח חייה הצנוע, קסמו לאסתר ומשכו אותה כחבלי קסם. כך כתבה:

אני נוסעת מדי פעם לתל אביב. כאן איני הולכת לשום מקום, ובבואי לתל אביב הולכים לשפת הים, מתרחצים ומשתזפים. [...] תל אביב, יעקב, היא נהדרת. צפוף וקשה לעבור ברחובות הראשיים. למשל ברחוב אלנבי, הרחוב הראשי של תל אביב, כזו תנועה, וגם ברחובות אחרים. בשפת הים בכלל אין מה לדבר, אנשים כמו חול, אלפים. אין עונג גדול יותר מן הים. יש כל מיני בתי קפה ומקומות בילוי אחרים.¹⁴⁹

לא רק בתל אביב בילתה אסתר. היא ניצלה ימי חופשה גם לביקור אצל חבריה יוצאי קלוסובה בחיפה, ביגור ובעפולה. היא תיארה באריכות את המיידת כל אחת מהערים שביקרה בהן ובעיקר את שמחת המפגש עם חבריהם משכבר הימים. יעקב השתתף עימה בשמחותיה וגם בקשייה היום-יומיים. הוא הבין שעוד ירחק היום עד איחודם בארץ ישראל, והמצב המיידש הביאו לידי ספקנות ולכתיבת מכתב מרגש ששיאו בזעקת הלב: "ארוך הגורל שגרם ים כה גדול של כאב וצרות"¹⁵⁰. כאשר קרא על בילוייה בתל אביב ועל מפגשיה המרגשים עם חבריהם המשותפים, השיב בקנאה ובייאוש: "הייתי רוצה, אסתר'קה, שכבר יבוא הסוף לצורך בהתכתבות הזו; שלא אצטרך לקרוא מחתיכת נייר מתה את היותך, שלא יהא עליי לראות בעיני רוחי את בילויך בחוף הים של תל אביב. [...] אני ממש מקנא בך, אסתר'קה, על תענוגותיך. אפילו כאשר הם בקנה מידה קטן ומשולבים בעבודה קשה. אכן, אין לי כל עונג בחיי כיום"¹⁵¹.

148. מאסתר גובר ליעקב כץ, 21.6.1937.

149. מאסתר גובר ליעקב כץ, 10.8.1937.

150. מיעקב כץ לאסתר גובר, 14.10.1936.

151. מיעקב כץ לאסתר גובר, 19.8.1937.

אחרית דבר

בשלהי שנת 1937 חודשה העלייה לארץ ישראל, וגוש קלוסובה תרם לעלייה ב' ממיטב חבריו. בדרך זו עלו עד לשנת 1939, ועד בכלל, רוב החברים הוותיקים מן ההכשרה,¹⁵² ובהם גם יעקב כץ. הוא עלה בפלוגה הראשונה בספינה פוסידון א', שעמדה בלב מחלוקת הנהגת היישוב בנוגע לעלייה ב'. ההנהגה הפוליטית של היישוב הסתייגה מעלייה בלתי לגלית מחשש שתערער את היחסים עם שלטונות המנדט ותפגע בעלייה הלגלית. הספינה יצאה מיוון ב-3 בינואר 1938, והגיעה לחופי הארץ ב-12 בחודש, ומעפיליה פוזרו בכמה מקומות יישוב.¹⁵³ ספינה זו נרשמה בתולדות ההעפלה והחלוץ בכינוי 'גיגית', שכן "לא הייתה זו אלא גיגית קטנה על פני הים הסוער, שהביאה באותו חורף את 65 החלוצים בשלום לחוף הארץ".¹⁵⁴

אסתר גובר ויעקב כץ, שאת שם משפחתו עברתה ועדת הקיבוץ לנמרי, גרו בתחילה בגבעת השלושה. לאחר שנתיים הם עזבו את הקיבוץ, נישאו והתיישבו בעפולה, ושם נולדו שלושת ילדיהם. יעקב התנדב להגנה ושירת ביחידת פלגות הלילה המיוחדות שהקים אורד צ'רלס וינגייט בעקבות המרד הערבי הגדול. מפברואר 1941 הוא שימש מחסנאי במע"ץ (מחלקת עבודות ציבוריות) בנצרת. באוקטובר 1947 עבר לקופת חולים כללית בעפולה ועסק בהנהלת חשבונות. אסתר הייתה עקרת בית וחברה פעילה באגודת מגן דוד אדום בעפולה. בשנת 1956 עברה המשפחה להתגורר בתל אביב. יעקב המשיך בתפקידו והיה מנהל חשבונות במרכז קופת חולים כללית בתל אביב.

ומה הייתה אחריתו של קיבוץ קלוסובה? הקיבוץ הצליח להתקיים שלוש עשרה שנים, עד כיבוש האזור בידי הגרמנים. ואולם קלוסובה לא חוסלה בלבבות חלוציה גם אחרי עלותם לארץ ישראל; רובם נצרו את שמה כל חייהם, כפי שניסח זאת אחד מהם: "במרחק הימים [...] אראה את קלוסובה ברחשי אהבה וחסד".¹⁵⁵ יתרה מזאת, יוצאי קלוסובה שהתערו בהתיישבות העובדת חזרו ושרו את ההמנון עד סוף ימיהם. ואולם אסתר ויעקב לא התרפקו על התקופה, לא בגעגועים ולא בזיכרונות, אלא להפך. בעבור יעקב היו שנות קלוסובה נקודת שפל, "ונרשמה בתור העת החשוכה בחיי". גם אסתר לא נצרה את התקופה אלא רק את המפגש עם יעקב, ושנות גבעת השלושה, שבהן נאבקה במצוקותיה, בגעגועיה ובייאושה מחיי הקיבוץ, נשארו בעבורה "זיכרון טראומתי".

152. ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 12.

153. בראגינסקי, 1969, עמ' 53-79.

154. שם, עמ' 77.

155. 'י' גודובסקי, "נוסח קלוסובה", ספר קלוסובה, תשל"ח, עמ' 147-148.

סיכום

המאמר פורסם את סיפורם האישי של שני חלוצים, אסתר גובר ויעקב כץ, שנפגשו בקלוסובה, מהבולטים בקיבוצי ההכשרה של החלוץ בפולין, ועלו בנפרד לארץ ישראל בשנות השלושים. המכתבים ביניהם מהשנים שבהן התגוררה גובר בגבעת השלושה וכץ נותר בקלוסובה, הם חומר המקורות שעליו מבוסס המאמר. המכתבים מתעדים את מציאות חייהם בקיבוצים, שעברו באותה עת טלטלות קשות, עזיבות רבות, קיצוצים בתנאי החיים, קשיי קיום בלתי אפשריים ותנאי כלכלה גרועים עד כדי מחסור ורעב. סיפורם האישי על רקע סיפורה של התקופה ההיסטורית מייצג אלפי חלוצים שחוויותיהם האישיות הן חלק חשוב והכרחי בתמונה ההיסטורית הכללית.¹⁵⁶

המכתבים תורמים להעשרת ההיסטוריה החברתית של היום-יום בחשיפתם חיי קהילה פעילים, חברה של חלוצים שמטרתם הייתה להכשיר עצמם לעלייה, לזכות באשרת עלייה ולעלות לארץ ישראל, לבנותה ולהתערו בה. אנשים בעלי תשוקות ויצרים, חולשות ואכזבות, אנשים שנלחמים על זהותם, על דימויים העצמי ועל כבודם בחברה סגורה הנאבקת בקונפליקטים פנימיים, בחיבוטי דרך ובקשיים יום-יומיים. כדי להשיג את מטרתם הם נאלצו להשתלב מבחינה חברתית, לעיתים אגב ויתורים, חיכוכים ומשברים אישיים המלווים בעלבונות ובעוינות, אך גם הצלחות ותקוות.¹⁵⁷

לפנינו אפוא היסטוריה 'מלמטה', היסטוריה של חיי היום-יום, של עבודה ופנאי, המבקשת לחשוף את עולמו של האדם ה'פשוט' בחברה הקיבוצית ומתמקדת בחוויות היום-יום שלו, המתערבבות עם אירועים חברתיים-תרבותיים ומשליכה על החיים בתקופתו באמצעות מכתביו האישיים. שלא כבמחקרים היסטוריים אחרים שעוסקים בסוגיות קיבוציות רחוקות גורל, החידוש והתרומה של מחקרי הם שהוא עוסק בהיסטוריה חברתית של הקיבוץ בשנות השלושים מתוך התבססות על גישת 'ההיסטוריה מלמטה', באמצעות מכתבים שמאפשרים הצצה לא שגרתית אל עולמה של תקופה, מלמדים על רוח הזמן ועל אופייה של החברה שבה חיו הכותבים ועל מאורעות היסטוריים שהתרחשו באותן שנים בפולין ובארץ ישראל.

אם כן, המכתבים משמשים תיעוד מיוחד במינו, בשלבם כתיבה אישית-סובייקטיבית עם תיעוד היסטורי, תיעוד עשיר ומפורט המכיל שפע של פרטים על חיי היום-יום בקיבוץ, על תנאי החיים וחיי העבודה ועל אופייה של תרבות הפנאי. באמצעות המכתבים נחשפים מחשבות ורגשות, ואפשר לנתח נושאים שהעסיקו כל אחד מהכותבים בקיבוץ, לחלוק את נקודת המבט על נושא מסוים, לפרש ולעבד את האירועים ואת ההתרחשויות

156. ג' מירון, "מבוא", הירשברג והירשברג, 2013, עמ' 9; פאוקר, 2019, עמ' 310-311.

157. ברלוביץ, 2011, עמ' 8.

ההיסטוריים מזווית אישית מובהקת. לדוגמה, מקריאת המכתבים עולה מסקנה מעניינת שהם אינם משקפים חלוקה מגדרית: אסתר מתארת פכים קטנים של חיי היום-יום, כמו לבוש, השמנה, רכילות, בריאות, שינויים במזג האוויר וכמובן רחשי לב, אך נדרשת גם לנושאים כגון הגבלת העלייה, עזיבות, אשרות עלייה ועלייה ב'; יעקב משתף אותה בכל מה שהתרחש בעולמו ומפרט את מחשבותיו והשגותיו בנושאים כגון פעילותו בתנועת החלוץ, אשרות עלייה וממשלת המנדט, אך מתאר גם זוטות יום-יומיות, כגון מחלות, מזג אוויר, ויכוחים עם חבריו וחילוקי דעות עם הוריו ואחיו, קשיי הדואר, רכילות, בדידות וגעגועים.

עוד מסקנה העולה מקריאת המכתבים היא שסיפורם של בני הזוג, שהוא בבחינת החלום ושברו, מייצג אלפי חלוצים שהצטרפו לקיבוץ ההכשרה מתוך נאמנות לעקרונותיו, לערכיו ולדרכו ומתוך רצון כן לעלות ארצה ולמלא תפקיד מרכזי בהתיישבות ובהגנה. כדי להגשים את חלומם הציוני הם נאלצו לשאת מסכת ייסורים, מצוקות וסבל, ובלבד שישגיגו אשורת עלייה, יצאו מפולין ויעלו ארצה – "התקווה לעלייה נתנה להם כוח"¹⁵⁸. אסתר עזבה את בית אביה, יעקב קטע את לימודי הרפואה ומילא תפקיד פעיל בארגון החלוץ כחבר מזכירות קלוסובה. שניהם נאלצו לשאת גם שנה וחצי של ניתוק, בדידות וגעגועים עד איחודם בארץ ישראל. כך כתב יעקב: "מה שאני עובר, הרי זו מרטירולוגיה של גיהנום [...] ומה שאת עוברת מוסיף על סאת מרורי. [...] ארור הגורל שגרם ים כה גדול של כאב וצרות"¹⁵⁹. "כמה חיים וסבל השקעתי פה בזמן שהותי, ובפרט בשנה ומחצית השנה האחרונות"¹⁶⁰. אך גם בגבעת השלושה לא שבעו שניהם נחת, כדברי אסתר: "איני רואה כל עתיד פה"¹⁶¹; "פלסטינה היא בית הקברות של האידיאלים שלנו"¹⁶². חיי הקיבוץ הכזיבו את שניהם, ועזיבתם הייתה בלתי נמנעת.

ההיסטוריה החברתית של חיי היום-יום מאירה אפוא את חשיבות המכתבים, המשמשים אשנב הצצה ייחודי לא רק לעולמם הרגשי-תרבותי-חברתי של הכותבים על רקע יחסם לחברה הקולקטיבית שבה חיו, אלא גם לנבכי החברה הקיבוצית בקלוסובה ובגבעת השלושה כתופעה אידאולוגית חברתית-תרבותית ייחודית.

158. ראו יונה 2012, עמ' 36; יונה, 2021, עמ' 101.

159. מיעקב כץ לאסתר גובר, 14.10.1936.

160. מיעקב כץ לאסתר גובר, 31.7.1937.

161. מאסתר גובר ליעקב כץ, 31.5.1937.

162. מאסתר גובר ליעקב כץ, 6.9.1937.

רשימת קיצורים ומקורות

- אוטיקר, 1972 י' אוטיקר, **"תנועת החלוץ" בפולין, 1932-1935**, תל אביב 1972.
- אופנהיים, תשל"ז י' אופנהיים, "גלגולי דעות ואידיאולוגיה של 'החלוץ' בפולין – השלטת ההכשרה הקבועה", **ציין** מב, ג-ד (תשל"ז), עמ' 234-294.
- אופנהיים, תשמ"ב י' אופנהיים, **תנועת החלוץ בפולין (1917-1929)**, ירושלים תשמ"ב.
- אריה-ספיר, תשע"ה נ' אריה-ספיר, "קרנבל בתל-אביב", **קתדרה** 156 (תמוז תשע"ה), עמ' 181-184.
- בסביץ, 1934 ל' בסביץ, "השלישי", **מבפנים** א (1934), עמ' 69-73.
- בסביץ, 1946 ל' בסביץ, "החברה בקיבוץ", **מבפנים** יא, ג (ינואר 1946), עמ' 345-358.
- בסוק, 1944 מ' בסוק (עורך), **החלוץ הצעיר: מאסף**, תל אביב 1944.
- בקי-קולודני, 2002 ר' בקי-קולודני, "אכזרית במעשיותה, נפלאה במהותה", **עת-מול** כח, 2, 166 (נובמבר 2002), עמ' 4-7.
- בראגינסקי, 1969 י' בראגינסקי, **עם חותר אל חוף**, תל אביב 1969.
- ברלוביץ, 2011 י' ברלוביץ, **ציפור פצועה – דורה בדר: יומן 1933-1937**, תל אביב 2011.
- ברנשטיין, תשס"א ד' ברנשטיין, "קולות מן הגרעין הקשה – מסיפוריהן של צעירות העלייה השנייה", בתוך: י' עצמון (עורכת), **התשמע קולי? יצוגן של נשים בתרבות הישראלית**, ירושלים תשס"א, עמ' 118-123.
- ברנשטיין ופפרמן, 2020 ד' ברנשטיין וט' פפרמן, "מחיפה לברלין: בורגנות יהודית ממוגדרת בפלשתינה-א"י בתחילת המאה ה-20", **עיונים בתקומת ישראל** 33 (2020), עמ' 150-184.
- גבתי, 1987 ח' גבתי, **הכר את הקיבוץ**, תל אביב 1987.
- דרור, 1995 י' דרור, "מגמות ותמורות במחקר ההיסטורי, החברתי וההינוכי של הקיבוץ", **קתדרה** 77 (1995), עמ' 161-182.
- דרור, 2000 י' דרור, "היסטוריה מקיפה של התנועה הקיבוצית", **זמנים** 73 (חורף 2000), עמ' 105-109.

- דרור, 2009, "ייצוג החסר של הנשים בתולדות החינוך הקיבוצי", בתוך: ס' פוגל-ביזאוי (עורכת), **באות משתיקה: נשים, קיבוץ ושינוי חברתי**, תל אביב 2009, עמ' 78-97.
- דרור, 2017, "יהדות קיבוצית: מקומית, אזורית וישראלית", בתוך: י' דרור (עורך), **יהדות וקיבוץ**, ירושלים ורמת אפעל 2017, עמ' 327-342.
- דרור, תשפ"א, "דרור, כשהחלוצים חברי הקיבוץ רצו בית ומנהיגיהם העדיפו שליחות כבימי היישוב", **קתדרה** 177 (טבת תשפ"א), עמ' 177-182.
- הגבעתי, 1977, צ' הגבעתי, **אבני פינה להכרת עצמנו**, עינת 1977.
- הירשברג, תש"ם, "מוזיקה בתל אביב הקטנה", בתוך: א"ב יפה (עורך), **עשרים השנים הראשונות: ספרות ואמנות בתל-אביב הקטנה, 1909-1929**, תל-אביב תש"ם, עמ' 103-112.
- הירשברג והירשברג, 2013, ז"ש הירשברג וג' הירשברג, **מברלין לשנחאי: מכתבים לארץ-ישראל**, ירושלים 2013.
- הלמן, 2007, ע' הלמן, **אור וים הקיפוח: תרבות תל-אביבית בתקופת המנדט**, חיפה 2007.
- זיידין, 1985, נ' זיידין, "החברה בתנועת החלוץ בפולין (1929-1936)", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 1985.
- זיידין, 2000, נ' זיידין, "החברה בתנועות הנוער הציוניות בפולין בין שתי מלחמות עולם", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2000.
- זנד, 2003, ש' זנד, "אסכולת ה'אנאל': במה הועילה ובמה הזיקה אסכולת ה'אנאל' להיסטוריה", **זמנים** 82 (אביב 2003), עמ' 30-41.
- חזן, 2011, מ' חזן, "מאבקן של נשות עין חרוד על השתתפותן בשמירה", בתוך: מ' שילה וג' כ"ץ (עורכים), **מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה**, שדה בוקר 2011, עמ' 50-81.
- חזן, תשע"ג, מ' חזן, "ליליה בסביץ על מתרסי המגדר, הפרט והשמירה בקיבוץ", **קתדרה** 145 (תשרי תשע"ג), עמ' 89-120.
- טפליץ, 1992, א' טפליץ, **סיפורה של התזמורת הפילהרמונית הישראלית**, תל אביב 1992.

- יונה, 2012 R. Yona, "A Kibbutz in the Diaspora: The Pioneer Movement in Poland and the Klosova Kibbutz", *Journal of Israeli History: Politics, Society, Culture* 31,1 (March 2012), pp. 9–43.
- יונה, 2013 ר' יונה, "נהיה כולנו חלוצים: חלוציות ולאומיות עממית בתנועת החלוץ בפולין בין מלחמות העולם", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, ינואר 2013.
- יונה, 2021 ר' יונה, **נהיה כולנו חלוצים: תנועת העבודה והעלייה מפולין, 1923-1936**, ירושלים 2021.
- כרמל-חכים, 2007 א' כרמל-חכים, **שלהבת ירוקה: חנה מייזל – מפעל חיים**, רמת אפעל 2007.
- ליטדקה, 1995 A. Luedtke (ed.), *History of Everyday Life*, New Jersey 1995.
- נר, 1984 ה' נר, **הקיבוץ והחברה: הקיבוץ המאוחד 1933-1923**, ירושלים 1984.
- נר, תשס"ח ה' נר, **רק שביל כבשו רגלי: תולדות התנועה הקיבוצית**, תרגם ע' לוטם, ירושלים ובאר שבע תשס"ח.
- סיני, תשס"ג ח' דן (עורך), **ספר קלוסובה: קיבוץ חוצבי אבנים ע"ש יוסף טרומפלדור בקלוסובה ופולוגותיו**, תל אביב תשל"ח.
- עיררתנו דרושקופול, תשי"ז א' עמית, "חדר – בית: אידיאולוגיה ותכנון בדירת המגורים בקיבוץ", **קתדרה** 95 (ניסן תש"ס), עמ' 119-140.
- פאוקר, 2019 א' פאוקר, **כשהחלוצים חברי הקיבוץ רצו בית: חברי קיבוץ מול מנהיגיהם בראשית המדינה**, רעננה 2019.
- פוגל-ביז'אוי, 2009 ס' פוגל-ביז'אוי, **באות משתיקה: נשים, קיבוץ ושינוי חברתי**, תל אביב 2009.
- פוגל-ביז'אוי, 2010 ס' פוגל-ביז'אוי, "מרים ברץ לא גרה כאן יותר אבל נינתיה – כן: נשים במאה שנות קיבוץ", בתוך: א' חלמיש וצ' צמרת (עורכים), **הקיבוץ: מאה השנים הראשונות**, ירושלים 2010, עמ' 147-166.
- פרי, תשע"ז מ"י פרי, "סופרי קהילה, מכתבי המלצה לעניים וסגנון עברי אחיד סביב הים התיכון במאה האחת עשרה", **ציון** פב, ב-ג (תשע"ז), עמ' 267-308.

- צמרת, 2009 צ' צמרת, "קולנו בסלע הדים יעורר: קיבוץ חוצבי האבנים בקלוסובה", **עת-מול** 203 (פברואר 2009), עמ' 26-30.
- קמינסקי, 2019 ת' קמינסקי, **בדרך: נשות עין חרוד 1921-1948**, באר שבע 2019.
- קפלן, 2008 מ' קפלן (עורכת), **קיום בעידן של תמורות: חיי היום-יום של היהודים בגרמניה 1945-1968**, ירושלים 2008.
- רבינר, 1976 א' רבינר, **דברים נוגעים**, גבעת השלושה 1976.
- רוזנר, 1966 מ' רוזנר, **סיכומי מחקר על בעיית החברה בקיבוץ**, גבעת חביבה 1966.
- שבא, 1981 ש' שבא, **בני רץ: חייו וקורותיו של בנימין מרשק**, תל אביב 1981.
- שוהם, 2013 ח' שוהם, **מרדכי רוכב על סוס: חגיגות פורים בתל-אביב (1908-1936)**, ובנייתה של אומה חדשה, רמת גן ובאר שבע 2013.
- שילה, תש"ם מ' שילה, "חוות-הפועלות בכנרת, 1911-1917, כפתרון לבעיית הפועלת בעלייה השנייה", **קתדרה** 14 (תש"ם), עמ' 81-112.
- שפירא, תשל"ז א' שפירא, **המאבק הנכזב: עבודה עברית 1929-1939**, תל אביב תשל"ז.
- שפירא, 1981 א' שפירא, **ברל: ביוגרפיה א-ב**, תל אביב 1981.
- שפירא, 2011 א' שפירא, "תש"ח בירושלים: יומנים, מכתבים והיסטוריה", **עיונים בתקומת ישראל** 21 (2011), עמ' 220-257.